

Stawarscyk W. Studja filologiczne
Krytyczne

X. Prof. Jan Stawarczyk

Studja filologiczno-krytyczne

Z ZAKRESU

hebrajki i judaistyki.

TREŚĆ: Chronologia ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza. — Wpływ akcentu na zmianę samogłosek w języku hebrajskim. — Aramajskie przysłowia babilońskiego Talmudu. — „Mojżesz“ Achad Ha'am'a. — תְּהַצִּירֵנִי = „Rabczyk“ Szaloma Rabbinowicza. — Notatki i szkice o współczesnej literaturze żydowskiej: nowohebrajskiej i żargonowej.

INSTYTUT

BADAŃ LITERACKICH PAŃ

BIBLIOTEKA

00-390 Warszawa, ul. Nowy Świat 7^a

Tel. 26-68-63

WARSZAWA — 1920.

NAKŁADEM AUTORA

I PRZY POMOCY ZASIŁKU MINISTERSTWA W. R. i O. P.

X. Prof. Jan Stawarczyk

Studja filologiczno-krytyczne

Z ZAKRESU

hebrajki i judaistyki.

INSTYTUT
BADAŃ LITERACKICH PAN
BIBLIOTEKA
00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat 77
Tel. 26-68-63

TREŚĆ: Chronologja ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza. — Wpływ akcentu na zmianę samogłosek w języku hebrajskim. — Aramajskie przysłowia babilońskiego Talmudu. — „Mojżesz“ Achad Ha'am'a. — חֲכָרֵךְ הַחֲזוֹנִי = „Rabczyk“ Szaloma Rabbinowicza. — Notatki i szkice o współczesnej literaturze żydowskiej: nowohebrajskiej i żargonowej.

WARSZAWA — 1920.

NAKŁADEM AUTORA

I PRZY POMOCY ZASIEKU MINISTERSTWA W. R. i O. P.

Za zgodą Władzy duchownej

22.540

„Zakłady Drukarskie Tow. Rozwój.“ sp. z ogr. por. Zielna 47.

PRZEDMOWA.

Rzym pośród bogactwa swoich wprost nieprzebranych zbiorów chlubi się w zakresie literackim największą ilością oraz najprzedniejszą jakością rękopisów na pergaminie.

Londyn, Paryż (muzeum Louvre'u), Berlin, Konstantynopol, Kairo dzielą między siebie nieocenione zabytki najstarszych literatur wschodu, czy to w kształcie cegiełek lub cylindrów wypalonych z mułu ziemi, a zapisanych trzcina bambusową, czy też w kształcie stożków djorytowych, sarkofagów, obelisków, kolumn i płyt granitowych z wrytymi ideogramami lub zgłoskowymi znakami.

Wiedeń posiadał ostatnimi czasy największy zbiór dokumentów papyrusowych, zakupiony przez arcyksięcia Rainera.

Natomiast Polska, która w czasie swej niepodległości z takim pjetyzmem odnosiła się do każdego dzieła kultury i sztuki i z taką skrzętnością gromadziła je u siebie, a zwłaszcza w swoich dwóch stolicach, to jest w Krakowie i Wilnie, obecnie wskutek zbrodniczego rozdarcia i oplakanej niewoli z wieku wielkich odkryć na wschodzie prawie żadnych zdobyczy wynieść nie mogła.

Podziwem napęłniają nas także olbrzymie, wprost tytaniczne wysiłki uczonych orjentalistów, z których jedni rozkopują babilońsko-asyryjskie czy też egipskie kurhany i wydobywają z nich nieocenione zabytki dawnej kultury wschodu; drudzy zaś z narażeniem własnego życia zapuszczają się w niedostępne stopy pustyni arabskiej, dla zbadania kraju jako też dla zaznajomie-

nia się ze zwyczajami i obyczajami jego wolnych mieszkańców; inni wreszcie więżą się dobrowolnie w bogatych muzeach i bibliotekach, gdzie wśród żmudnej pracy porządkują i naukowo przerabiają materiały nagromadzone przez pierwszych i drugich.

Obok podziwu jednak i żal ściska nam serce, gdy sobie przypomnimy, że Ojczyzna nasza, która w dawnych czasach swej niepodległości i rozkwitu współzawodniczyła z innymi wielkimi narodami we wszystkich prawie kierunkach wiedzy, przez ostatnie półtora wieku ujarzmiona i haniebnie dręczona, musiała staczać ciężkie walki o zachowanie bytu narodowego, a w wielkich pracach uczonych orientalistów tylko nieznaczny mogła wziąć udział.

Obecnie jednak i na tem polu czeka nas olbrzymia nie archeologiczna tylko, ale ściśle z naszym życiem i przyszłym rozwojem złączona praca. Bo jeżeli chodzi o literaturę wschodnią, to ma Polska na swoich terytorjach w Wilnie, w Warszawie i w Krakowie trzy największe centra wydawnictw z zakresu literatury hebrajsko-żydowskiej. To już samo powinno być wskazówką dla naszych orientalistów, gdzie swój zapał badawczy obecnie mają zwrócić, by i dostęp do środków naukowych mieć łatwiejszy i pożytek dla Ojczyzny przynieść większy, a to ze względu na wysuwającą się obecnie kwestję mniejszości narodowych. Naturalnie, że zależeć nam tutaj powinno nietylko na krytycznym, literacko-historycznym opracowaniu tej lub owej książki w guście prac niemieckich, ale także i to przedewszystkiem na gruntownym rozumieniu odnośnych języków t. j. hebrajskiego, aramajskiego i ludowej gwary niemiecko-żydowskiej, zwanej żargonem, by niejako na zawołanie, stosownie do nasuwającej się potrzeby, zapewnić naszemu narodowi łatwy dostęp do każdego płodu literatury i publicystyki żydowskiej.

Ten właśnie cel wytknąłem sobie w niniejszych „*Studjach*“. I tak w pierwszej części tej pracy p. t.: „*Chronologja ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza*“, będę się starał najpierw ustalić daty, odnoszące się do powstania judaizmu po powrocie Żydów z niewoli babilońskiej. Badania zaś swoje w tym względzie oprę nietylko na samych księgach świętych, lecz także na historykach

greckich jako też na tekstach klinowych oraz na aramajskich papyrusach z Elefantynu i Assuanu.

W drugiej zaś części obecnych „*Studjów*“ p. t.: „*Wpływ akcentu na zmianę samogłosek w języku hebrajskim*“, będę się starał wykazać, że tak przy powstawaniu imion i słów hebrajskich z pierwotnych form ogólnosemickich, jak i przy dalszem ich przekształcaniu się, największy wpływ na zmianę samogłosek z natury zmiennych, wywiera w języku hebrajskim akcent, i że ten właśnie wyjątkowy wpływ akcentu na samogłoski z natury zmienne stanowi specyficzną cechę języka hebrajskiego w wielkiej rodzinie języków semickich.

W następnych trzech rozdziałach stosownie do założenia całej pracy: by niejako na zawołanie zapewnić naszemu narodowi łatwy dostęp do każdego płodu literatury żydowskiej.—podam w praktyce kilka przykładów filologicznego opracowania tekstów, wyjętych z różnych działów tejże literatury. I tak będą to najpierw teksty z Talmudu babilońskiego p. t.: „*Aramajskie przysłowia babilońskiego Talmudu filologicznie opracowane*“, to jest z punktacją i z przekładem polskim. Następnie podam także próby z odradzającego się obecnie piśmiennictwa nowohebrajskiego, a nawet żargonowego. Będzie to:

„*Mojżesz*“ Achad Ha'am'a¹⁾ (pseud.: Aszer Ginzburg *1856).—Historjozoficzne rozważanie współczesnego Tołstoja żydowskiego nad istnieniem i istotą Mojżesza, zakonodawcy i proroka. — Tekst nowohebrajski osamogłoskowany z przekładem polskim.

„*Rubczyk*“.— Alegoryczny obrazek z życia żydowskiego psa, napisany w żargonie i po nowohebrajsku przez Szaloma Rabbiniowicza (pseudonim: Szulem Alajchem * 1959 um. 13.V 1916)²⁾. — Tekst żargonowy ze

¹⁾ Wydany po raz pierwszy w czasopiśmie *השילוח* za miesiąc szabat 5664 (1904 r.); a następnie w zbiorze dzieł Achad Ha'am'a p. t. *על פרשת דברים*, tom III. Berlin 1905.

²⁾ Szulem Alajchem, największy pisarz-humorysta w literaturze żydowskiej, tworzył wyłącznie tylko w żargonie. Jedyna nowela, którą napisał obok żargonu także po nowohebrajsku, to właśnie wspomniany powyżej obrazek z życia żydowskiego psa. We wstępie do zbioru jego dzieł tłómaczonych na język nowohebrajski przez J. D. Berkowicza, tom I p. t.: *בן זה הראשון בהוצאת מוריה*, taką spotykamy notatkę: *בני זה הוא לחתבו עלום גדולם שבתורה עליו י. ד. ברקוביץ עברית בשפת עמו של*

związłem wprowadzeniem gramatycznym do tego języka, obok osamogłoskowany tekst nowohebrajski i przekład polski.

Pod koniec niniejszych „*Studjów*“ zestawię w krótkości wybitniejszych pisarzy nowohebrajskich i żargonowych z ostatniego stulecia, a nadto poświęcę kilka uwag dotychczasowym przekładom żydowskim z nowszej literatury polskiej i naodwrot.

Kończąc obecną przedmowę pozwolę sobie wyrazić życzenie, by praca niniejsza, której filologiczny charakter pozwolił mi zestawić obok siebie *nova et vetera*, zachęciła i innych naszych hebraistów do rozciągnięcia swoich badań także na późniejszą judaistykę, a zwłaszcza na współczesną literaturę i publicystykę żydowską, tak żargonową jak i nowohebrajską, byśmy—gospodarząc obecnie już bez „opiekunów“ w wolnej Ojczyźnie—mogli sobie łatwo uświadomić i należycie ocenić każdą nową myśl oraz ideę, jaka się w obrębie granic naszego państwa pojawi.

Warszawa, 1 stycznia 1920.

Ks. Jan Starwarczyk.

Uwaga. Znaki: h , h ; k ; s , t , tu i ówdzie w niniejszej pracy napytykane, uwydatniają emfaticzne spółgłoski gardłowe, podniebienne i zębowe, właściwe językom semickim. Hebrajskie א oddaje najlepiej nasze ł , wymówiowe jak e^{u} . — Znaczkę š nie wprowadzałem bo można go dobrze zastąpić naszym znakiem złożonym sz .

המחבר. - חוץ מספור. הכרך הראשון. שנכתב בשנתו עברית על ידי המחבר עצמו.

To z.: *Niniejszy tom, to pierwszy w wydawnictwie Morjah, a czwarty z rzędu tom tych dzieł Szulem Alajchem'a, które zostały przetłómaczone na język hebrajski przez J. D. Berkowicza pod kontrolą autora, — oprócz noweli „Rabczyk“, którą w swoim czasie sam autor napisał po hebrajsku.*

I.

Chronologja ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza.

W s t ę p

Kto przynajmniej w części poznał rozległą literaturę, dotyczącą chronologicznego rozmieszczenia wypadków opowiedzianych w księgach Ezdrasza i Nehemjasza, ten musi przyznać, że kwestja chronologii w tych dwóch księgach dotychczas jeszcze bynajmniej nie jest dostatecznie załatwiona, chociaż od czasu odkrycia papyrusów Elefantyńskich (1906—1908)¹⁾ owa wezbrana rzeka rozpraw i artykułów jakby tamą jaką została zatrzymana.²⁾

Ogólnie zdaje się, jakoby zwycięstwo stanęło po stronie tych, którzy przyjmowali materjalny porządek samych ksiąg, bo im pozostały tylko dawne wątpliwo-

¹⁾ Odkrył je Dr. Otto Rubensohn podczas rozkopywania starej twierdzy Faraonów Elefantyny (Jeb), na pograniczu Egiptu i Nubji, naprzeciw miasta Assuanu (staroż. Sjene), przy pierwszej katarakcie Nilu.

²⁾ *A. van Hoonacker*: „Néhémie et Esdras, nouvelle hypothèse sur la chronologie de l'époque de la restauration“, *Le Muséon* 1890. „Notes sur l'histoire de la restauration juive après l'exil de Babylone“. *Revue biblique* 1901, 1nn. 175nn. „Zorobabel et le second temple“, *Le Muséon* 1892. „Néhémie en l'an 20 d'Artaxerxes I, Esdras en l'an 7 d'Artaxerxes II“. 1892. „Lettre au R. P. Lagrange“, in *Revue biblique* 1895. „Nouvelles études sur la restauration juive après l'exil de Babylone“ 1896. *P. Riessler*: „Über Nehemias und Esdras“, *Biblische Zeitschrift* I (1903) 232—245, II (1904) 15—27, 145—153. „Der Urtext der Bücher Esdras und Nehemias“, *B. Z.* IV (1906) 113—118. „Der textkritische Wert des 3 Esdrasbuches“, *B. Z.* V (1907) 146—158. *G. Klameth*: „Ezras Leben und Wirken“, *Wien* 1908. *P. Lagrange*: „Néhémie sous Artaxerxes II, Esdras sous Artaxerxes III“, *Revue biblique* IV (1895) 193—202. *J. Imbert*: „Le temple reconstruit par Zorobabel“, *Le Muséon* VII (1888) i VIII (1889). *Joh. Nikel*: „Die Wiederherstellung des jüdischen Gemeinwesens nach dem babylonischen Exil“ 1900. *Jos. Fischer*: „Die chronologischen Fragen in den Büchern Esra-Nehemia“, *Biblische Studien* VIII, 3, 1903. *Joh. Theis*: „Geschichtliche und literarkritische Fra-

ści, podczas gdy dla wszystkich innych wzmogły się trudności, bo krąg hipotez przez wspomniane dokumenty elefantyńskie został zacieśniony. Toteż uczony racjonalista G. Jahn w rozprawie wydanej w r. 1909, pod tytułem: „*Die Bücher Esra (A und B) und Nehemja*“, nie uwzględnił wcale papyrusów elefantyńskich, a w dodatku: „*Die Elephantiner Papyri und die Bücher Esra-Nehemja*“, wydanym w r. 1913, posunął się nawet do oryginalnego zaprzeczenia autentyczności samych papyrusów. Zaś wszyscy inni, którzy przedtem w tej sprawie głos zabierali, rozczarowani, że w papyrusach nie znaleźli poparcia dla swoich hipotez, zamilkli. To właśnie szkodliwe milczenie chcę przerwać niniejszą rozprawą, w której stawiam nową teorię, uwzględniającą już także ostatnie odkrycia dotyczące tej kwestji.

gen in Esra 1–6“, *Alttestl. Abhandl. ed. Nibel* II, 5, 1910. *O. Edmünd Bayer*: „Das dritte Buch Esdras und sein Verhältniss zu den Büchern Esra-Nehemia“, *Biblische Studien* XVI, 1, 1911. *Bern. Walde*: „Die Esdrasbücher der Septuaginta“, *Biblische Studien* XVIII, 4, 1913. *A. Kuener*: „Die Chronologie der persischen Periode in der jüdischen Geschichte“ (*Gesammelte Abhandl.*) 1894 str. 211nn. *W. H. Kusters*: „Het herstel van Israel in het perzische tijdvak 1894; deutsch von *Basedow*: „Die Wiederherstellung Israels in der persischen Periode“ 1895. *Ed. Meyer*: „Die Entstehung des Judentums“ 1896. *J. Wellhausen*: „Die Rückkehr der Juden aus dem babylonischen Exil,“ in den *Göttinger Gelehrten Anzeigen* 1895. „Rezension von Meyers Entstehung des Judentums“, *G. G. A.* 1897. *Ch. E. Torrey*: „The composition and historical value of Ezra-Nehemiah,“ (*Beiheft 2 zur Zeitschrift für alttestl. Wissenschaft*) 1896. „Ezra Studies“, *Chicago* 1910. *E. Sellin*: „Serubbabel“ 1898. „Studien zur Entstehungsgeschichte der jüdischen Gemeinde“ II tomy 1901. *H. Winckler*: „Altorientalische Forschungen,“ 2 Reihe, II 1 str. 210nn. 228nn., II 2 str. 241 nn., III 2 str. 236, 241–244, 433–489. *Zygm. Jampel*: „Die Wiederherstellung Israels unter den Achämeniden.“ (*Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* tom 46 i 47 z r. 1902 i 1903).

I. Plan i rozkład źródeł.

Chronologiczne uporządkowanie wypadków opowiedzianych w księgach Ezdrasza i Nehemjasza zawisło:

A. Od faktów historycznych przekazanych w księgach świętych, a w szczególności:

1. od należytego poznania układu literackiego tych dwu ksiąg, to jest:

a) od wyśledzenia i wydzielenia poszczególnych dokumentów, z których się one składają;

b) od określenia wzajemnego stosunku tych dokumentów, bez względu na ich dzisiejszy układ, podany w całości ksiąg;

c) od określenia stosunku tych dokumentów względnego, czyli od scharakteryzowania obecnego układu samych ksiąg;

2. od wypadków opowiedzianych w innych księgach świętych, odnoszących się do tego czasu, a mianowicie:

a) u proroka Aggeusza i w początkowych rozdziałach prorocstwa Zacharjaszowego;

b) a przede wszystkim w księdze Daniela rozdział 9 i 11.

B. Od faktów podanych w dokumentach świeckich.

1. pośrednio:

a) przez historyków: ¹⁾ Herodota (V w.), Ksenofonta (IV w.), Ktezjasza (IV w.), Manetona (III w.), Dinona, Diodora (I w.), Strabona (I w.), Timagenesa (I w.) w łać. przeróbce Pompejusza Trogusa (u Justyna), Józefa Flawjusza (I w. po n. Chr.), Plutarcha (48 – 122), Arrjana (95—175), Poljena (II w. po n. Chr.), Sulpicjusza Sewera († 425 po n. Chr.);

b) przez późniejsze teksty klinowe astronomiczne;²⁾

¹⁾ Wydanych w „Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana“; edit. maior. Lipsiae. Müller-Didot. „Fragmenta Histor. Graec.“

²⁾ Zeitschrift für Assyriologie VII str. 202 i nast.; VIII str. 108 i nn., 170 i nn. Hilprecht, „Anniversary Vol.“ „Zeittafel“ po str. 290.

2. a zwłaszcza od danych chronologicznych zawartych w dokumentach pochodzących bezpośrednio z tego czasu, mianowicie:

- a) w napisach klinowych Achemenidów; ¹⁾
- b) w tekstach administracyjnych z tego czasu; ²⁾
- c) a przede wszystkim w aramajskich dokumentach z Elefantyny ³⁾ i z Assuanu. ⁴⁾

2. Dokument Zorobabela.

Neh. 7₆—10₄₀; Ezdr. 3₂—4₄; 5₁—6₂₂.

Przy badaniu układu ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza, należy zaczynać od księgi Nehemjasza, która przedstawia więcej jednolitą całość. Wyjątek stanowi w niej pod tym względem tylko jeden ustęp, obejmujący Neh. 7₆—10₄₀, który autor wyjął, jak sam zaznacza, Neh. 7₆, z gotowego już dokumentu odnoszącego się do czasów Zorobabela. Dokument ten—o ile go obecnie, przy pomocy reguł krytyki, można odrestaurować—podawał to co się mieści w dzisiejszej księdze Nehemjasza rozdz. 7₆—10₄₀, następnie w księdze Ezdrasza rozdz. 3₂—4₄, 5₁—6₂₂.

1) *F. H. Weissbach*: „Die Keilinschriften der Achämeniden“ (Vorderasiatische Bibliothek), Leipzig 1911.

2) *O. J. N. Strassmaier*: „Inscriben von Darius“ Nr. 27 i Nr. 82.

3) a) *E. Sachau*: „Drei Aramäische Papyrusurkunden aus Elephantine“ (Abh. d. Berl. Ak. d. W. 1907).

b) *Ks. Dr. Franc. Golba*: „Trzy aramejskie papyrusowe dokumenty z Elefantyny“. Kraków 1908.

c) *E. Sachau*: „Aram. Papyrus u. Ostraka aus einer jüd. Militärkolonie zu Elephantine“. I. Text. II Tafeln. Leipzig 1911. Hinrichs.

d) *A. Ungnad*: „Aram. Papyri aus Elephantine. Kleine Ausgabe unter Zugrundelegung von E. Sachau's Erstaussgabe“. Leipzig 1911. Hinrichs.

e) *W. Staerk*: *H. Lietzmann*, Kleine Texte, zesz. 22/23, 32, 94.

4) *Sayce-Cowley*: „Aramaic Papyri discovered at Assuan, with appendices by W. Spiegelberg u. Seymour de Ricci“. London 1906. A. Morning.

Zaczynam od tego dokumentu, bo jest on poniekąd kluczem do zrozumienia bardziej skomplikowanego układu księgi Ezdraszowej. Pierwej jednak, nim przejdę do księgi Ezdrasza, będę się starał wykazać, że rzeczywiście dokument ten nie kończy się w księdze Nehemjasza tam, gdzie go przerywa notatka Wulgaty: Neh. 7 po w. 69: „Dotąd powiada się, co było w księgach napisano: odtąd prowadzi się historia Nehemjaszowa“; lecz że ciągnie się on dalej, aż do końca dziesiątego rozdziału.

Pierwszy argument na udowodnienie tego twierdzenia biorę z tytułu *Hattirszātā* (הַתִּירְשָׁתָּא). Tytuł ten, właściwy Zorobabelowi ¹⁾, spotykamy w wymienionych wyżej rozdziałach, tak przed notatką Wulgaty Neh. 7⁶⁵, jak i zaraz po niej Neh. 7^{69 (70)}, a zwłaszcza w rozdziale następnym Neh. 8⁹, gdzie do tytułu *Hattirszātā* dodane jest już imię Nehemjasza za pomocą zaimka הוא: הוּא הַתִּירְשָׁתָּא הוּא הַתִּירְשָׁתָּא, podczas gdy Septuaginta, Neh. 8⁹, mają w równoległym miejscu już samo tylko imię Νεεμίας. To stopniowe następstwo: Neh. 7^{69 (70)}, הַתִּירְשָׁתָּא, Neh. 8⁸, הַתִּירְשָׁתָּא הוּא הַתִּירְשָׁתָּא i LXX Neh. 8⁹, Νεεμίας, wykazuje według niezawodnych prawie reguł krytyki literackiej tekstu, że w wymienionych rozdziałach tytuł *Hattirszātā*, właściwy Zorobabelowi, ustępował miejsca imieniu Nehemjasza, którego właściwym tytułem jest miano: הַתִּירְשָׁתָּא Neh. 5¹⁴.

Drugi argument biorę z tożsamości imion kapłanów, lewitów i przedniejszych z ludu podpisanych w instrumencie odnowionego przymierza Neh. 10, oraz wliczonych w spisach tych, którzy powrócili z niewoli pod Zorobabelem Neh. 12; Neh. 7; Ezdr. 2.

Dla uwydatnienia tego argumentu niech posłużą następujące zestawienia: ²⁾

¹⁾ Por. Ezdr. 2⁶³, Neh. 7⁶³.

²⁾ Porównaj A. Schlatter: „Zur Topographie und Geschichte Palästinas“ 1893, str. 405 nn.

K A P Ł A N I

podpisujący przymierze Neh. 10₃₋₉powracający z Zorobabelem Neh. 12₁₋₆

שָׂרִיָּה		יֵשׁוּעַ	שָׂרִיָּה
יִרְמְיָה	עֲזַרְיָה		יִרְמְיָה
	בְּשַׁחוּר		
אֲמַרְיָה		עֲזַרָּא	אֲמַרְיָה
חַפְזִישׁ	מִלְכִּיָּה	מִלּוֹךְ (מִלּוּכִי var.)	חַפְזִישׁ
(var. שְׁכַנְיָה מִדִּוּי)	שְׁכַנְיָה		שְׁכַנְיָה
מִרְמוֹת	חָרֵם	(var. חָרֵם)	חָרֵם
		מִרְמֹת	
דְּגִיָּאל	עֲבַדְיָה		גְּדוּא
בְּרוּךְ	גִּנְתָּוֶן	(var. גִּנְתָּוֶן)	גִּנְתָּוֶי
אֲבִיָּה	מִשְׁלֵם		אֲבִיָּה
מַעֲזִיָּה	מִיָּמֶן		מִיָּמִין
	בְּלָגִי	(var. מַעֲזִיָּה)	מַעֲזִיָּה
שְׁמַעְיָה			בְּלָגָה
			שְׁמַעְיָה

L E W I C I

podpisujący przymierze Neh. 10₁₀:powracający z Zorobabelem Neh. 12₈

יֵשׁוּעַ בֶּן-אֲזַנְיָה	יֵשׁוּעַ
בְּנוֹי מִבְּנֵי הַנְּדָר	בְּנוֹי
בְּדַמְיָאֵל	בְּדַמְיָאֵל

PRZEDNIEJSI Z LUDU

podpisujący przymierze Neh. 10 ₁₅ nn		powracający z Zorobabelem Neh. 7 ₈ nn; Ezdr. 2 _{ann} .	
פָּרְעֵשׁ		פָּרְעֵשׁ	שְׁפַמְיָה
	פַּחַת מוֹאָב	אָרַח	פַּחַת מוֹאָב
עֵילָם	זַתוּא	עֵילָם	זַתוּא
בְּנֵי	בְּנֵי	זָכִי	בְּנוֹי
עֲזֹנָד	בְּנֵי	עֲזֹנָד	בְּנֵי
אֲדַנְיָה	בְּנֵי	אֲדַנְיָקָם	בְּנוֹי
עֲדִין	אָמַר	עֲדִין	אָמַר לְחֻזְקִיָּה
חֻזְקִיָּה	עֲזוּר		
חֻדְרִיָּה	חָשָׂם		חָשָׂם
בְּצִי	חָרִיף	בְּצִי	חָרִיף
עֲנַתוֹת	נֹבִי=נוֹכִי=K=נִיבִי Q	(Ezdr. 2 ₁₈ יוֹרָה)	חָרִיף
		עֲנַתוֹת	
מְנַפְעֵשׁ	מִשְׁלָם	מְנַבְּיֵשׁ	עֵילָם אַחֵר (?)
חֲזִיר		חָרִים	

Drobne warjanty w powyższych zestawieniach będą się starał później (str. 17) wytłómaczyć, obecnie za-

znaczam tylko tyle, że nie można wszystkich nazwisk, wymienionych w tych spisach, uważać za nazwy rodów, ale raczej należy w nich widzieć imiona poszczególnych przedstawicieli rodowych, tembardziej, że Nehemjasz rozdz. 12₁₋₇ i 12₁₂₋₂₁ zaznacza innych przedstawicieli z domów kapłańskich za dni arcykapłana Jozuego, a innych za czasów Joakima.

Nadto wszystkie wypadki opowiedziane w tym dokumencie Neh. 7_{69 (70)}—10₄₀, jako to: czytanie Zakonu Bożego; płacz ludu przy tem czytaniu; upomnienie ze strony Hattirszaty, dodające ludowi otuchy; odnowienie święta kuczek na podstawie świeżo odczytanego w Prawie Bożem przepisu; dzień 24 Tiszri z postem i z modlitwą pokutną, jako przygotowaniem do odnowienia przymierza z Bogiem; a już przedewszystkiem samo odnowienie przymierza, według tego, co o niem w czasie niewoli zapowiadali ludowi prorocy ¹⁾, najlepiej odpowiada chwili niedalekiej od powrotu z krainy wygnania.

W końcu same postanowienia ²⁾, do których się wtedy przy odnowieniu przymierza Żydzi zobowiązali, a mianowicie:

1. że zaniechają małżeństw mieszanych z ludami pogańskimi;
 2. że nie będą kupować podczas szabasu i w dni świąteczne od narodów ziemi;
 3. że będą przestrzegać przepisów dotyczących roku szabasowego;
 4. że będą płacić pogłównie w wysokości $\frac{1}{3}$ szekla, na utrzymanie służby w świątyni;
 5. że będą dostarczać drzewa do świątyni;
 6. że będą oddawać pierwociny z owoców i pierworodne ze zwierząt na utrzymanie kapłanów;—wreszcie
 7. że będą płacić dziesięciny gruntowe lewitom;
- słowem wszystkie te zobowiązania, jako też i wyżej wymienione czynności i obchody z tego czasu, odpowiadają

¹⁾ Jer. 31₃₁, Ez. 34₂₅, 37₂₆.

²⁾ Neh. 10₂₉₋₄₀.

w całości najlepiej stosunkom gminy żydowskiej, zaraz po powrocie z niewoli babilońskiej, a dają wiele trudności, gdybyśmy je mieli odnieść do czasów Nehemjasza, już po wybudowaniu świątyni i murów miasta i po dwunastoletniej co najmniej działalności Ezdrasza.

Jedyna więcej uzasadniona trudność, jaka się może nasunąć w tym względzie, a mianowicie, jak mogli Żydzi jeszcze za Zorobabela zobowiązywać się, że nie będą kupować podczas szabasu od narodów ziemi, kiedy pod tym względem, zaraz po powrocie z niewoli, jeszcze nie mogło być nadużyć ¹⁾; łatwo da się usunąć, jeżeli uwzględnimy, że dzieje się to dopiero po powrocie drugiej Goli ²⁾ z Zorobabelem na czele, w drugim roku Daryusza II, co dopiero w dalszym ciągu niniejszej rozprawy będą się starał lepiej wyjaśnić i uzasadnić.

Zaznaczyć jednak już tutaj należy, że i rok szabasowy, do którego się Żydzi zobowiązali w odnowionem przymierzu, wypada także, według podanych później lat szabasowych, na drugi rok panowania Darjusza II (422), względnie 7 lat później:

a) Józef Flawjusz Ant. 14, 16, 2 n. 475 : 37 r. prz. Chr.;

b) 1 Mach 16₁₄ : 135 r. prz. Chr.

a) $37 + x \cdot 7 = 422$ (drugi rok Darjusza II);

$$x = (422) - 37 : 7 = 55.$$

b) $135 + x \cdot 7 = 422$ (drugi rok Darjusza II);

$$x = (422 - 135) : 7 = 41.$$

Inaczej ma się rzecz w tym dokumencie z imieniem Ezdrasza, które A. Schlatter ³⁾, z tak wielkim trudem, stara się również poczytać za późniejszą interpolację. W rzeczywistości jednak, imię to widnieje tak w spisie tych kapłanów, którzy powrócili z niewoli z arcykapłanem Jozuem Neh. 12₁, jak przedewszystkiem

¹⁾ Porównaj G. Jahn: „Die Bücher Esra (A und B) und Nehemja“, 1909, str. LXI.

²⁾ G o l a (גולה) słowo hebr. oznacza wygnańców; tutaj wygnańców powracających gromadnie do ojczyzny. Pierwsza Gola powróciła pod wodzą Szeszbaszara (Sassabasara) jeszcze zaraz po edykcji Cyrusa.

³⁾ „Zur Topographie und Geschichte Palästinas“ 1893, str. 405 nn.

spotykamy je także, i to na miejscu przedniejszem, w ogólnej liście powracających z niewoli pod przewodnictwem Zorobabela, LXX Neh. 7₁, jakkolwiek później z tekstu hebrajskiego zostało wypuszczone. Przyczyna tego wypuszczenia jest zupełnie jasna. Kiedy bowiem rozdziały, Neh. 7₆₉—10₄₀, zostały odniesione do czasów Nehemjasza, wydało się przepisywaczom rzeczą niemożliwą, by ten sam Ezdrasz mógł występować, jako jeden z przedniejszych za Zorobabela, następnie w 7 roku Artakserksesa, a wreszcie w początkach działalności Nehemjasza i dlatego opuścili imię jego ze wspomnianej listy Neh. 7₁ i Ezdr. 2₁.

Opierając się tedy na Septuagincie Neh. 7₁, uważam za zupełnie uzasadnione przypuszczenie, że Ezdrasz powrócił po raz pierwszy z Golą Zorobabela i on to w miesiącu Tiszri odczytał ludowi zebranemu w Jerozolimie Zakon Pański, Neh. 8_{2,3}. Następnie po upływie pewnego czasu, z nieznanych nam bliżej przyczyn, udał się napowrót do pozostałych jeszcze w Babilonji Żydów, skąd powrócił po raz drugi z własną Golą, Ezdr. rozdz. 7 i 8, w 7 roku Artakserksesa II, zaopatrzony w potrzebne władze i upoważnienia. Przemawia za tem przypuszczeniem między innymi także i sposób jego wystąpienia, podany w Ezdr. 9 i 10 rozdziale, który suponuje we wszystkim jego poprzednią w Jerozolimie działalność.

Na pytania, w jaki sposób cały ten ustęp, Nehem. 7₆₉₍₇₀₎—10₄₀, podający wypadki z czasów powrotu Zorobabela i Ezdrasza, mógł być później odniesiony aż do czasów działalności Nehemjasza, odpowiadam, że najprawdopodobniej Nehemjasz powtórnie odnowił przymierze z Bogiem, imieniem całego ludu, i albo podpisał dawny instrument przymierza z czasów Zorobabela i Ezdrasza, albo też sporządził nowy tego rodzaju dokument i umieścił go razem ze swoim pamiętnikiem w archiwum. W ten sposób możnaby także przez późniejszą redakcję, kombinującą oba te instrumenty w jedną całość, starać się wytlómaczyć owe zresztą i tak niewielkie różnice, jakie zachodzą między listą tych, którzy powrócili z niewoli Neh, rozdz. 7 i 12, Ezdr. 2, a tymi, którzy podpisali odnowienie przymierza Neh, 10¹⁾.

¹⁾ Por. 13 i 14 str. niniejszej rozprawy.

Za proponowaniem przezemnie zrekonstruowaniem całości tego dokumentu, Neh. 7₆—10₄₀ i Ezdr. 3₂—4₄; 5₁—₂₂ 6, który odtąd dla krótkości będę nazywał Zorobabelowym, przemawia także powtórzenie w równoległych miejscach obydwu ksiąg niżej zestawionych wierszy:

Ezdr. 2₇₀: וַיִּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וּמְדֵי הָעָם וְהַמְּשָׁרְרִים וְהַשְּׂעִירִים

Ezdr. 3₁: וַתִּתְּנִינִי בְּעַרְיָהֶם וּבְלִי־יִשְׂרָאֵל בְּעַרְיָהֶם: וַיִּנְעַח הַחֶדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעָרִים וַיִּאָּסְפוּ הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל־ירוּשָׁלַם:

Neh. 7_{7a}: וַיִּשְׁבוּ הַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְהַשְּׂעִירִים וְהַמְּשָׁרְרִים וּמְדֵי־

הָעָם וַתִּתְּנִינִי בְּעַרְיָהֶם וּבְלִי־יִשְׂרָאֵל בְּעַרְיָהֶם וַיִּנְעַח הַחֶדֶשׁ הַשְּׂבִיעִי

Neh. 8₁: וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּעַרְיָהֶם: וַיִּאָּסְפוּ כָּל־הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד אֶל־הָרְחוֹב:

Powtórzenia tego rodzaju spotykamy w księgach św. najczęściej tam tylko, gdzie w tekście zaszły późniejsze zmiany lub interpolacje. W naszym wypadku — zdaniem niemal wszystkich krytyków — rozdział drugi Ezdrasza został utworzony na podstawie siódmego rozdziału Nehemjasza.

3. Trzy inne kolekcje dokumentów.

a) Ezdr. 11—11; 263—63; 44—24; b) Ezdr. 71—10₁₄. c) Neh. 11—75; 111—138₁.

Opierając się na wydzielonym z księgi Nehemjasza dokumencie Zorobabelowym, przechodzę już z kolei do księgi Ezdraszowej, w której możemy odróżnić następujące trzy kolekcje dokumentów.

Pierwsza kolekcja odnosi się do powrotu Żydów zaraz po edykcji Cyrusa (538/537) pod wodzą Szaszabassara (Sassabasara). Obejmuje ona Ezdr. 11—11; do niej najprawdopodobniej należą także Ezdr. 2_{63,69}, podające liczbę darów ofiarowanych na budowę świątyni. Poprzednio były te dwa wiersze, jak się zdaje, złączone z Ezdr. 1₁₁ i dopiero później, gdy drugi rozdział Ezdrasza utworzono na podstawie siódmego rozdziału Nehemjasza, oddzielono je od ich całości i postawiono na końcu listy

powracających z Zorobabelem, tembardziej, że znowu dary ofiarowane przez książąt domów za Zorobabela, Neh. 7_{69/70, -71}, odniesiono, jak wyżej wykazałem, do czasów Nehemjaszowych.

Jako dalszy ciąg dokumentu Szeszbassara, przynajmniej w porządku chronologicznym, należy uważać to, co jest opowiedziane w Ezdr. 4₄₋₂₄ o czasach Aswera i Artakserksesa. Dowodzą tego niżej podane argumenty, przemawiające za takim następstwem chronologii.

Reszta księgi Ezdrasza obejmuje drugą część dokumentu Zorobabelowego: Ezdr. 3₂₋₄; 5₁₋₆₂₂ [2₁₋₆₇; 2₇₀₋₃] i kolekcję dokumentów odnoszących się do drugiego powrotu Ezdrasza, w siódmym roku Artakserksesa, Ezdr. 7₁₋₁₀₄₄.

Wszystkie te trzy kolekcje dokumentów zawartych w księdze Ezdraszowej, jakoteż pierwsza część dokumentu Zorobabelowego, Neh. 7₆₋₁₀₄₀, wyszły najprawdopodobniej z pod ręki Ezdrasza i to jako trzy oddzielne całości, do których później dołączył Nehemjasz swój Pamiętnik Neh. 1₁₋₇₅, 11₁₋₁₃₃₁.

Zatem archiwum, z którego zostały złożone dzisiejsze księgi Ezdrasza i Nehemjasza obejmowało ¹⁾:

1. Kolekcję dokumentów odnoszących się do pierwszego powrotu Żydów pod Szeszbassarem i do wypadków: następujących po tym powrocie Ezdr. 1₁₋₁₁; 2_{68, 69}; 4₄₋₂₄.
2. Kolekcję dokumentów odnoszących się do powrotu pod Zorobabelem i Ezdraszem: Neh. 7₆₋₁₀₄₀ i Ezdr. 3₂₋₄; 5₁₋₆₂₂; (2₁₋₆₇; 2₇₀₋₃).
3. Kolekcję dokumentów odnoszącą się do drugiego powrotu Ezdrasza: Ezdr. 7₁₋₁₀₄₄.
4. Pamiętnik Nehemjaszów: Neh. 1₁₋₇₅; 11₁₋₁₃₃₁.

¹⁾ Porównaj: 2 Mach. 213.

4. Scharakteryzowanie obecnego układu ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza.

Jak widać z tego, co dotychczas powiedziałem, autor dzisiejszych ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza ułożył w nich wyżej wydzielony materiał nie w porządku ściśle chronologicznym, lecz raczej w porządku chronologiczno-rzeczowym, a mianowicie, dokument dotyczący odnowienia przymierza umieścił tylko raz za Nehemjasza, kiedy najprawdopodobniej powtórzono odnowienie przymierza, którego po raz pierwszy dokonał Zorobabel z Ezdraszem. Dokument zaś odnoszący się do wypadków po-Szeszbassarowych, podał autor święty przygodnie w dokumencie Zorobabelowym, gdy mu przyszło mówić o przeszkodach, jakie przy budowie świątyni stawiły narody ziemi.

Do wypadków opowiedzianych w dokumencie Zorobabelowym odnosi się proroctwo Aggeusza i początkowe rozdziały proroka Zacharjasza, lecz dla ustalenia chronologii najwięcej materiału podają 9 i 11 rozdział Daniela, o czem nieco niżej.

5. Słupy chronologiczne.

Na podstawie wymienionych w dyspozycji dokumentów świeckich, da się nam zestawić następujący schemat panowania królów perskich ¹⁾:

Cyrus: pierwsza data 19 listop. r. 539, ostatnia data
3 sierpnia 529 r.

Kambyzes: 529—522.

Bardija (Barzia, Pseudo-Smerdes):
2 kwietnia 522 do 29 września 522.

Dariusz I: 521—485.

¹⁾ O. Antoni Deimel S. J.: „Veteris Testamenti chronologia monumentis Babylouico-Assyriis illustrata“, Rzym 1912, str. 39n. i tab. 6.

Kserkses I:	485—465.
Artakserkses I:	465—424.
Kserkses II	panował 45 dni.
Sogdianos (Sekudianos)	panował 6½ miesiąca.
Darjusz II:	423—404.
Artakserkses II:	404—358; razem z nim panuje Darjusz najstarszy jego syn.¹⁾
Ochus:	358—337.
Arses:	336.
Darjusz III:	335—331.
Aleksander W.:	331—323.

Księgi zaś Ezdrasza i Nehemjasza podają nam następujące punkty styczne z chronologią powszechną; mianowicie wspominają:

- o pierwszym roku Cyrusa, Ezdr. 1₁; 6₃;
- o panowaniu Aswera (Ahaszwerosz), Ezdr. 4₆;
i Artakserksesa, Ezdr. 4₇;
- o drugim i szóstym roku Darjusza,
Ezdr. 4₂₄; 6₁₅; (5_{6,7}, 6₁);
- o siódmym, dwudziestym i trzydziestym drugim roku Artakserksesa, Ezdr. 7₇; Neh. 2₁; 13₆.

Po zestawieniu obydwu wyżej wymienionych schematów otrzymujemy:

- Cyrus, Ezdr. 1₁; 6₃, = Cyrus I W.: 19/XI 539—3/VIII 529.
- Aswer (Ahaszwerosz), Ezdr. 4₆, = Kserkses I: 485—465.
- Artakserkses, Ezdr. 4₇, = Artakserkses I: 465—424.

a) *Plutarch*: „Życie Artakserksesa“ 26 n. 1024: ‘Ὅτε Ἀρταξέρξης ἦδε πρεσβύτερος ὢν ἠσθάνετο τοὺς υἱοὺς ἀγῶνα περὶ τῆς βασιλείας ἐν τοῖς υἱοῖς καὶ τοῖς δυνατοῖς ἔχοντας. ταχὺ δὲ βουλευμένος ἐκκρούσαι τῆς ἐλπίδος τὸν Ὀργον, ὅπως μὴ τὰ αὐτὰ Κόρυψ τολμήσαντος αὐτοῦ πόλεμοι καὶ ἀγῶνες αὐτίκῃ καταλάβωσι τὴν βασιλείαν, ἀνέδειξε τὸν Δαρείον βασιλέα πεντητηροσίων ἔτος γεγονότα, καὶ τὴν καλουμένην κίταριν ὀρθὴν φέρειν ἔδωκε(ν)...

b) *Pompejusz Trogius u Justyna* 10: „Artaxerxi, regi Persarum ex paelicibus centum quindecim filii fuere, sed tres tantum iusto matrimonio suscepti, Dareus, Ariaratus et Ochus. Ex his Dareum contra morem Persarum, apud quos rex non nisi morte mutatur, per indulgentiam pater regem vivus fecit, nihil sibi ablatum existimans, quod in filium contulisset, sinceriusque gaudium ex procreatione capturus, si insignia maiestatis suae vivus in filio conspexisset...”

c) *G. Maspero*: „Les Empires“ str. 762 nn.

Darjusz, Ezdr. 4₂₄; 6₁₅ (5_{6,7}; 6₁) = Darjusz II: 423—404.
 Artakserkses, Ezdr. 7₇; Neh. 2₁; 13₆ = Artakserkses II:
 404—358.

Gdy teraz rozpatrzemy te zrównania w świetle owych czterech kolekcji dokumentów, które powyżej (str. 19) wydzieliliśmy z dzisiejszych ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza, to łatwo dojdziemy do następujących wniosków:

1°. że Ezdrasz powrócił po raz pierwszy razem z Gołą Zorobabela, ale dopiero w drugim roku panowania Darjusza II (422/21) i że wtedy to właśnie dokonano owego uroczystego odnowienia przymierza z Bogiem, które nastąpiło po publicznem odczytaniu Zakonu Pańskiego¹⁾;

2°. że budowa drugiej świątyni jerozolimskiej, której fundamenty założył jeszcze Szeszbašsar, najpierw z powodu przeszkód stawianych Żydom przez ościenne nieprzyjane im ludy²⁾, a następnie z powodu obojętności samych Żydów³⁾, przeciągnęła się aż do szóstego roku Darjusza II (418)⁴⁾;

3°. że drugi powrót Ezdrasza, a dalej cała działalność Nehemjasza, około duchowej i materjalnej odbudowy Miasta świętego, wypadła dopiero na czasy Artakserksesa II (404—358)⁵⁾.

6. Dowody.

Do powyższych słupów chronologicznych podaje jeszcze najważniejsze argumenty, które przemawiają za tem, że opowiadanie dokumentu Zorobabelowego o budowie świątyni należy rzeczywiście odnieść do czasów Darjusza II (423—404), a co znowu z tem ściśle jest związane, że drugi powrót Ezdrasza, jako też i cała działalność Nehemjasza wypadają dopiero na czasy Artakserksesa II (404—358).

¹⁾ Neh. 7₆₋₁₀ i Ezdr. 3₂₋₄; 5₁₋₆; (2₁₋₀₇; 2₇₀₋₃₁).

²⁾ Ezdr. 1₁₋₁₃; 2_{68, 69}; 4₄₋₁₄.

³⁾ Agg. rozdz. 1.

⁴⁾ Ezdr. 6₁₈.

⁵⁾ Ezdr. 7₁₋₁₀; Neh. 1₁₋₇; 11₁₋₁₃).

1°. Przemawia za tem silnie sam tok opowiadania księgi Ezdrasza, jeżeli tylko nie chcemy go rozumieć koniecznie według uprzednich idei, wyrobionych na podstawie niewłaściwie odniesionego proroctwa Jeremjasza 25^{11,12}; 29¹⁶. Owe bowiem 70 lat, o których tam Prorok mówi, jak widać z samego kontekstu, a także i z innych miejsc Pisma św.¹⁾, należy liczyć, zaczynając od pierwszej deportacji Żydów w trzecim roku króla Joakima, t. j. od r. 606 przed Chr., aż do powrotu pierwszej Goli po dekrete Cyrusa 538/537²⁾; a nie od spalenia pierwszej świątyni przez Nabuzardanę w 19 roku króla Nabuchodonozora (586)³⁾, aż do wybudowania drugiej świątyni w szóstym roku Dariusza I (?!), jak to niektórzy autorowie robią, by otrzymać równe 70 lat (586—516).

2°. Jeszcze o wiele wyraźniej takiego porządku chronologicznego domaga się następstwo królów i wypadków podane w 3 księdze Ezdrasza (LXX 'Εζδρασα') rozdz 2^{30,31}, gdzie po Artakserksesie, za którego narody ziemi przeszkodziły w budowaniu świątyni, następuje Dariusz, który pozwala na powrót Zorobabela i na ostateczne wybudowanie domu Bożego, 3 Ezdr. 4^{47—57}.

3°. Nadewszystko jednak za takim ugrupowaniem wypadków przemawia 9 i 11 rozdział proroctwa Danielowego.

Zależność 9 rozdziału Daniela pod względem formalnym i materjalnym od odpowiednich ustępów ksiąg Paralipomenon, Ezdrasza i Nehemjasza wykazał dostatecznie O. Edmund Bayer: „*Danielstudien*“ (Alttestam. Abhandl.) 1912.

Zatem ja na tem miejscu wykorzystam już tylko dane chronologiczne ze wspomnianych dwóch rozdziałów tego proroka. Taki zaś będzie schemat mojego rozumowania.

Dariusz, którego pierwszy rok panowania podaje 9 i 11 rozdział Daniela, jest Dariuszem II.

¹⁾ 2 Par. 36^{21n.}, Ezdr. 1; Dn. 1, 2, 9; Bar. 6.

²⁾ Porówn Schöpfer: „Geschichte des AT.“ str. 450. Schuster.-Holzammer: „Handbuch zur biblischen Geschichte“ n. 675, 710. O. Antoni Deimel S. J.: „Veteris T. chronologia monumentis Babylonic-Assyrii illustrata,“ Rzym 1912; str. 115 n. 10.

³⁾ 4 Król. 25^{2n.}

Lecz w pierwszym roku panowania tego Darjusza świątynia jerozolimska była jeszcze w gruzach.

A więc w pierwszym roku Darjusza II świątynia jerozolimska jeszcze była w gruzach, czyli że ją zaczęto budować w drugim roku panowania tegoż króla (422 r.)

Dowodzę większej. Wspomniany Darjusz jest synem Aswerowym (Dn. 9, בן אֶשְׁוֵרוּשׁ = [Kserksesa II?] Artakserksesa I¹⁾); a nadto prorocstwo Dn. 11, wymienia tylko czterech jego następców do króla mocnego Aleksandra W.²⁾ Obie te noty, a zwłaszcza ostatnia, sprawdzają się tylko w Darjuszu II.

Co do mniejszej, to przywiodę sam tekst, który zaświadczy, że świątynia w pierwszym roku wspomnianego Darjusza (Dn. 9₁) stała jeszcze w gruzach. Dn. 9₁₇: „*Teraz tedy wysłuchaj Boże nasz! modlitwę sługi twego i prośbę jego, a okaż oblicze twoje nad świątynią twoją, która spustoszona jest* (וְעָרְפָה), *dla ciebie samego*“.

Jeszcze silniejszy — jak sądzę — jest dowód z prorocstwa Danielowego 9₂₄₋₂₇ o 70 tygodniach.

Przepowiednię tę otrzymał Prorok od archanioła Gabrijela, w pierwszym roku Darjusza II, po modlitwie, w której, wyznając winy i przestępstwa swego narodu uskarżał się na przedłużony termin ruiny miasta i świątyni³⁾.

W proroczwie tem pierwszorzędnie są podane, jako terminy końcowe, najważniejsze wypadki dotyczące odbudowy i powtórnej ruiny miasta i skażenia świątyni przez Rzymian, a dopiero w ramach tych terminów mieści się prorocstwo, mówiące o przyjsciu, działalności i śmierci Świętego Świętych

(7 tygodni + 62 + 1).

¹⁾ Matką Darjusza II była Babilonka, Kosmartis, a nie Damaspia, jedyna prawna żona Artakserksesa I, a matka Kserksesa II. Stąd Grecy nazywali Darjusza *Nôðos* = bastard. *Ktezyasz*: „*Persica*“. § 46—48 (wyd. Müller-Didot, str. 54—55):

²⁾ Cyrus, w którego trzecim roku panowania Daniel prorocstwo to otrzymał (Dn. 10₁), może być Cyrus młodszy, syn Darjusza II i Parysaty, satrapa Małej Azji i pretendent do tronu aż do bitwy pod Kunaksą r. 401. Czterech jego następcy to: Artakserkses II, Ochus, Arsēs i Darjusz III, którego niezmiernie bogaty skarbiec królewski, Dn. 11₃, zagarnął z Ekbatany, po bitwie pod Arbelą 331 r., Aleksander W.

³⁾ Jer. 25_{11, 12}; 29₁₀.

Otóż przepowiednia ta wtedy tylko¹⁾ może mieć swoje rozwiązanie, gdy jej tygodnie lat zaczniemy liczyć od pierwszego roku Darjusza II (423)²⁾, za którego według 3 (LXX "Εσθρας α') Ezdr. 4^{1,nn} wyszedł powtórny dekret co do odbudowania Jerozolimy i świątyni.

Opierając się na tem, można podać taki schemat rozwiązania tego proroctwa:

70 × 7 lat = 490 lat — 423 (pierwszy rok Darjusza II) = 67 r. po Chrystusie; miasto i świątynia powtórnie zburzona, licząc według daty urodzenia Chrystusa Pana o trzy lub cztery lata opóźnionej.

Równie silnie przemawia za postawioną tutaj przezemnie hipotezą pierwszy człon tego proroctwa.

Dn. 9²³: „A tak wiedz a obacz, od wyjścia mowy, aby zaś było zbudowane Jeruzalem, (), tygodniów siedm. (), a znowu będzie zbudowana ulica i mury w ciasności czasów.

7 tygodni = 7 × 7 lat = 49. 423 (pierwszy rok Darjusza II) — 49 lat = 374 rok = 30 rok Artakserksesa II, który panuje od r. 404.

W 30 roku panowania Artakserksesa II Jeruzalem zostało już odbudowane i uporządkowane, a Nehemjasz, który w 20 roku tegoż króla wybrał się do ojczyzny (Neh. 2¹ⁿⁿ), po dokonaniu dzieła odbudowy, w 32 roku tegoż króla (Neh. 13^c) = 372 r. przed Chr., powraca znowu na dwór królewski.

4°. Ponadto sam list Tattenaja do Darjusza w całym swoim tenorze, Ezdr. 5⁶⁻¹⁷, a zwłaszcza zawarte w nim niektóre wyrażenia, jak: **וְיִבְנֶה יְהוָה יְהוֹשֻׁעַ בְּנֵי יְהוֹנָתָן** t. z. „i od tego czasu aż dotąd buduje się, a jeszcze nie jest skończony“; przedewszystkiem zaś szukanie, na rozkaz królewski, za dekretem Cyrusa i w Babilonie i w Ekbatanie, Ezdr. 6^{1,2}, upewniają nas w tem przekonaniu, że działo się to raczej dopiero za Darjusza II, a nie zaraz w pierwszych latach Darjusza I.

¹⁾ *Fraidl*: „Die Exegese der 70 Wochen Daniels in der alten und mittleren Zeit“. (Gratz 1883. *Knabenbauer*: „Comm. in Dan.“ 222 — 269. *P. Lagrange*. R. B. 1904, 502. *Honthelm*: „Das Todesjahr Christi und die Danielische Wochenprophetie in Kath. 1906, II.

²⁾ 3 Ezdr. takie mu wyznacza następstwo: Cyrus, Artakserkses, Darjusz i Artakserkses.

7. Trudności.

Wielu innych argumentów, które przemawiają za wyżej podaną chronologią, nie będą wcale poruszał, bo należą one raczej do egzegezy tekstu. Za to odpowiem jeszcze na niektóre trudności, jakie się nasuwają przeciwko podanemu przezemnie porządkowi chronologicznemu.

1. a) Z tekstu świętego możnaby podnieść Ezdr. 3₁₂:
 12 וְרַבִּים מִהַכֹּהֲנִים וְהַלְוִיִּם וְרֵאשֵׁי הָאָבִיב וְהַקְּנִיִּם אֲשֶׁר רָאוּ
 אֶת־הַבַּיִת הָרִאשׁוֹן בְּיָסְדוֹ זֶה הַבַּיִת בְּעֵינֵיהֶם בָּבִים בְּקוֹל גָּדוֹל
 וְרַבִּים בַּתְרוּעָה בַשִּׁמְחָה לְהָרִים קוֹל:

LXX Ἐσθῆρας 3' III₁₂: Καὶ πολλοὶ ἀπὸ τῶν ἱερέων καὶ τῶν Λευιτῶν καὶ ἀρχόντες τῶν πατριῶν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἰδότες τὸν οἶκον τὸν πρῶτον ἐν θεμελιώσει αὐτοῦ, καὶ τούτων τὸν οἶκον ἐν ὀφθαλμοῖς αὐτῶν. ἔκλαιον φωνῇ μεγάλη καὶ ὄγκος ἐν σημασίᾳ μετ' εὐχρησίου τοῦ ὀψῶσαι ὠδήν.¹⁾

Zarzut z przytoczonego wiersza tak się da ująć: gdyby się to działo dopiero za Darjusza II, to absolutnie byłoby rzeczą niemożliwą, by między obecnymi, przy zakładaniu nowych fundamentów świątyni, mogli się znaleźć starcy, którzyby pamiętali świątynię pierwszą, kiedy ta stała jeszcze, przed r. 586, na swoich fundamentach. Czyli, co za tem idzie, że działo się to raczej w drugim roku panowania Darjusza I. W odpowiedzi zaznaczam, że podany tekst nie należy czytać według punktacji Masoretów: בְּיָסְדוֹ = *Inf. cum suff. 3 p. m. sg.*, lecz raczej ze Septuagintą: ἐν θεμελιώσει αὐτοῦ = בְּיָסְדוֹ = *subst. cum suff. 3 p. m. sg.* Czyli, że powyższy tekst tak należy rozumieć: „A wielu z kapłanów i lewitów i przedniejsi z ojców i starcy, którzy widzieli świątynię pierwszą w jej fundamentach, (jakię się pokazały w ziemi, gdy usunięto rumowisko), i tę świątynię (nową mieli) przed oczyma swemi, płakali głosem wielkim, a mnodzy krzycząc w radości głos podnosili“.

b) Tego samego rodzaju trudność można zrobić z proroka Aggeusza 2₃:

מִי בָכֶם הִנְשָׂאָר אֲשֶׁר רָאָה אֶת־הַבַּיִת הַזֶּה בְּבִבְרוֹ הָרִאשׁוֹן וְיָמָּה
 אַתֶּם רֹאִים אֹתוֹ עַתָּה הֲלוֹא כָמֹהוּ בְּאֵן בְּעֵינֵיכֶם:

¹⁾ H. B. Swete: „The Old Testament in Greek according to the Septuagint. (1907).

Łatwo ją jednak rozwiązać, gdy się pamięta, że hebr. נ ma także takie znaczenie, jak łacińska partykuła pytajna *num*, po której oczekujemy odpowiedzi przeczącej.¹⁾

2. Inną trudność można postawić na podstawie tekstów klinowych, dotyczących administracji.²⁾

Według Meissnera (Z. A. T. W. 1897. str. 191): Tattenaj, który pisze list do Darjusza, Ezdr. 5₇₋₁₅, jest identyczny z *Usz-ta-an-ni* (albo *Usz-ta-nu*) *pihat Babili* (E-KI) *u ebir nāri*.³⁾

Lecz wspomniany *Usz-ta-nu* żyje za Darjusza I, a więc i Tattenaj księgi Ezdrasza, a z nim także Zorobabel występuje za Darjusza I.

Chociażbym uznał większą przesłankę za zupełnie pewną, to jednak co do mniejszej muszę zaznaczyć, że rozchodzi się tu o dwa teksty dotyczące administracji, w których, jak zwykle, jest podane tylko imię króla i rok jego panowania, stąd bardzo trudno oznaczyć, czy te teksty odnieść należy do czasów Darjusza I, czy też drugiego. Inaczej ma się rzecz przy napisach monumentalnych, które podają zawsze na początku genealogię dotyczącego króla.⁴⁾ W naszym jednak wypadku owe dwa teksty mówiące o Usztannim, występującym w pierwszym i drugim roku Darjusza, jako teksty administracyjne, równie dobrze mogą być odniesione aż do czasów Darjusza II, tembardziej, że podobnego nazwiska Usztanni nie spotykamy wcale w napisie z Bisutūn (Behistūn).⁴⁾

3. Największa trudność przeciwko postawionej przezemnie hipotezie wyłania się z aramajskich papyrusów elefantyńsko-assuańskich.

Trudność tę w taką mniej więcej możnaby dla krótkości ująć formę:

a) Papyrusy, *Sachau* 13495 i 13496, zawierające prośbę żydowskiej gminy Jeb Sēwēn do perskiego na-

1) *Georg Beer*: „Hebräische Grammatik“ (Sammlung Göschen) 1915. tom I str. 78. *Gesenius-Buhl*: „Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch“ (1915): pod נ str. 418 i 419 h.

2) *O. Strassmaier*: „Inscripfen von Darius“ Nr. 27, 82.

3) Por. Ezdr. 5₆: פחת עברי נהרי

4) *F. H. Weissbach*: „Die Keilinschriften der Achämeniden“ (Vorderasiatische Bibliothek) Leipzig 1911.

miestnika Bagoasza, podają, że w 14 roku Darjusza II arcykapłanem w świątyni jerozolimskiej był Jehohan; zaś w Samarii w tymże samym czasie występują dwaj synowie namiestnika Sn'blta: Delajah i Szelemjah. Jeżeli teraz porównamy te wiadomości z księgą Nehemjasza, to otrzymamy, że arcykapłan Eljaszib, dziadek wspomnianego w papyrusach Jehohanana¹⁾ i Sanballat (Sin-uballit) Horonczyk²⁾, ojciec Delajah i Szelemjah, mogli żyć w takim razie tylko za Artakserksesa I, a stąd świątynia koniecznie była wystawiona jeszcze za Darjusza I.

Ponieważ na podstawie dokumentów świętych jestem bardzo silnie przekonany o prawdopodobieństwie wyżej zaproponowanego szkieletu chronologicznego, stąd odważyłem się na podanie następującego rozwiązania postawionej trudności.

Darjusz papyrusów elefantyńsko-assuańskich nie jest Darjuszem II, lecz jest najstarszym synem Artakserksesa II, którego tenże jeszcze za swego życia wyniósł do godności królewskiej, jak to potwierdzają wyżej (str. 21) przytoczone świadectwa Plutarcha i Pompejusza Trogusa (u Justyna 10).³⁾

Za tem odniesieniem papyrusów elefantyńskich do czasów Darjusza, syna Artakserksesa II, przemawiają oprócz Pisma św. następujące powody.

Najpierw jeżeli przyjmiemy powyższą hipotezę, to znikają wszystkie trudności co do faktów podanych przez Józefa Flawjusza o Bagozesie (στρατηγὸς τοῦ ἄλλου Ἀρταξέρξου — taka lekcja wbrew Niese'mu), Sanballacie i Manassesie.⁴⁾

Powtórnie nie potrzebujemy przyjmować dwóch albo nawet trzech różnych Bagoaszów.

Po trzecie jaśniejszym staje się dla nas papyrus *Sachau* 13480⁵⁾, w którym występujący Arsizam, mógłby być identycznym z Arsamesem, synem Artakserksesa II, tembardziej, że z nadzwyczaj głęboką czcią odnoszą się

¹⁾ Neh. 12^{10,11,23}; 3,20; Ezdr. 10⁶.

²⁾ Neh. 2^{10,19}; 3³³; 4¹; 6^{1,2,5,12,14}; 13⁷⁸.

³⁾ G. Maspero: „Les Empires” str. 762n.

⁴⁾ Antq. 11, 7, 8 n. 297nn.

⁵⁾ Porów. nadto *Sachau* 13492, 13495, 13496, 13467 i Papyrus sztrasburski.

do niego, jako jego podurzędnicy, sami nawet członkowie panującego rodu Achemenidów.

Po czwarte łatwiej nam zrozumieć wojskową organizację Żydów w twierdzy Jeb, należącej nadal do królów perskich, podczas gdy prawie cały Egipt wywalcza sobie w tym czasie na krótko jeszcze raz niepodległość.¹⁾

Nadto Hanaanja, występujący w papyrusie, zawierającym rozporządzenie w sprawie święcenia paschy, *Sachau* 13464, i w papyrusie 13494, mógłby być identyczny z Hanaanim, bratem Nehemjasza.²⁾

Znikłaby też trudność, że arcykapłan Jaddu'a, syn Jehohanana (= Jonathana)³⁾ żyje współcześnie z Aleksandrem W.⁴⁾

Najsilniej jednak przemawiają za tą hipotezą początkowe słowa fragmentarycznego papyrusa sztrasburskiego (Eutinga A.), w którym Żydzi, zwracając się z prośbą do Arszana, podkreślają swoją wierność względem królów perskich, podczas sprzeniewierzenia się oddziałów egipskich: „...*Do oddziałów egipskich odpadli, myśmy stanowisk naszych nie opuścili i żadnej straty z powodu nas nie poniesiono*“.

b) Lecz trudność się wzmaga, jeżeli uwzględnimy papyrusy pochodzące z archiwum rodziny Maḥseja bar Jdnja z Sēwēn.⁵⁾ Mianowicie: podany w datach tych papyrusów (H, J, K) Darjusz jest identyczny z Darjuszem papyrusów elefantyńskich, *Sachau*: 13495 i 13496.

Lecz Darjusz kolekcji papyrusów rodziny Maḥseja jest koniecznie Darjuszem II,

A zatem Darjusz papyrusów *Sachau*: 13495 i 13496 jest też koniecznie Darjuszem II.

Co do większej przesłanki, to potwierdzają ją imiona tych samych osób, napotykanie w obydwu serjach wspomnianych papyrusów:

¹⁾ *Sachau* 13476 wymienia 5 rok króla Amyrteusza (Amyrtaeus אֲמִירְטִיּוֹס), który za Artakserksesa II zrzucił panowanie perskie nad Egiptem.

²⁾ Neh. 12; 72.

³⁾ Neh. 12^{11,22,23}. *Sachau*: papyrus 13495 i 13496.

⁴⁾ *Józefa Fl.* Ant. 11, 82.5

⁵⁾ *Sayce-Cowley*: „Aramaic Papyri discovered at Assuan, with appendices by W. Spiegelberg u. Seymour de Ricci“. London 1906. 79 str. tekstu i 27 tablic.

Widarnag: Sachau: 13495 i 13496, a w Sayce-Cowley: H, J. *Ma'uzija bar Natan*: Sachau 13472, 13465, a w Sauce-Cowley: H, J. *Mena'hem bar Szallun*: Sachau 13485, 13476. a w Sayce, Cowley: H, J.

Za mniejszą przemawia następstwo królów wymienionych kolejno w datach poszczególnych papyrusów w takim porządku: A ma Kserksesa, B-G ma Artakserksesa, a H, J, K ma Darjusza.

Żeby na tę ostatnią trudność odpowiedzieć, ogłądłem w tym celu fototypiczne wydanie wspomnianego papyrusa, Sayce-Cowley: A, (Bodl. Libr. MS. Aram. b. 1) i przekonałem się, że jest on w miejscu podającym imię panującego dosyć silnie uszkodzony i że można tam równie dobrze, zamiast השארש (bibl. אֲחִישָׁרוּשׁ), dopatrzeć się imienia Darjusza דריוהש (bibl. דָּרְיוֹשׁ), a stąd powstająca serja panujących: Darjusz (A), Artakserkses (B-G), Darjusz (H, I, K), odpowiada proponowanemu przezemnie Darjuszowi, synowi Artakserksesa II.

8. Dowód z tradycji kościelnej.

Przeprowadzony tutaj przezemnie porządek chronologiczny napotykać już w dawnej tradycji kościelnej, a mianowicie przekazał nam go w swojej „*Historia Sacra*“ Sulpicjusz Sewerus¹⁾ († 425).

Oto najważniejsze ustępy z tego dzieła, dotyczące naszego zagadnienia:²⁾

Lib. II. Cap. IX. „*Interea Judaei, quos ex permissu Cyri in patriam regressos supra memoravimus, urbem ac templum restituere aggressi ut pauci atque inopes, parum proficiebant: donec centesimo fere anno, Artaxerxe rege Persis imperante. per eos qui locis praeerant ab aedificando sunt deterriti... Ita comprobato a rege praesidium consilio prohibita urbis aedificatio, usque in secundum Darii regis annum dilata est. Sed hoc tractu temporum qui reges Persis imperaverint, inserimus quo facilius*

¹⁾ Otto Bardenheuer: „*Patrologie*“ Freiburg im Br. str. 391—393.

²⁾ Migne PP. lat. XX str. 133—135.

annorum series in ordinem contexta prodatur. Post Dari-um Medum, quem duodeviginti annos regnasse significavi-mus, Cyrus uno et triginta annis rerum potitus est... Cy-ro Cambyses filius eius successit, regnavitque annos no-vem... Post huius mortem Magi duo fratres natione Medi menses septem Persarum regnum obtinuerunt. Ad hos in-terficiendos septem nobilissimi Persae coniuraverunt, quo-rum princeps fuit Darius Hystaspis filius. notus ex fra-tre patruele Cyri, omniumque consensu regnum ei delatum-regnavit annos sex et triginta... Post Darium Xerxes fu-it, isque unum et viginti annos regnasse traditur: quam-quam in plerisque exemplaribus viginti et quinque annos imperii eius fuisse reperi. Huic successit Artaxerxes, cuius supra mentionem fecimus. Hic cum inhiberi aedificationem urbis Judaeae templique iussisset, suspensum opus usque in secundum Darii regis annum pependit. Sed ut usque ad eum temporum ordo connexus sit; Artaxerxes regnavit annos unum et quadraginta, Xerxes duobus mensibus, postque eum Sucdianus septem mensibus fuit.

Cap. X. *Darius deinde, sub quo templum est restitu-tum regnum adeptus, cui Ochus tum nomen erat... Ita templum quadriennio consummatum, sexto post anno quam Darius regnare coeperat... Per idem tempus Esdras scri-ba legis post viginti fere annos quam templum fuerat con-summatum, defuncto iam Dario, qui unum de viginti annis rerum fuerat potitus, permissu Artaxerxis secundi, non il-lius qui inter duos Xerxes fuit, sed huius qui Dario Ocho successerat, Babylonia profectus, multique eum secuti Hie-rosolymam pervenere...*

Cap. XI. *Erat ea tempestate apud Babyloniam Ne-emias minister regius, gente Iudaeus. Artaxerxi merito ob-sequiorum charissimus... Is cum Hierosolymam pervenisset, viritim populo opus urbis distribuit... Sed consummatio restitutae urbis LXX et II imperii Artaxerxis anno refer-tur: a quo tempore usque ad Christi crucem, id est Fu-sium Geminum et Rubellium consules, anni CCCXC et VIII, Caeterum a restitutione templi usque in eversionem, quae sub Vespasiano consule augusto per Titum Caesarem con-summata est, anni CCCCLXXX et III..."*

Przytoczyłem rozmyślnie ten nieco dłuższy ustęp z „Historji“ Sulpicjusza Sewera, by wykazać naocznie,

że także i podług niego druga świątynia jerozolimska została wybudowana dopiero za Darjusza II (424—404), bo jako bezpośrednich poprzedników tego Darjusza, za którego drugą świątynię wybudowano, wymienia: Sukdjanusa (Sogdianos), Kserksesa i Artakserksesa, co według podanego wyżej następstwa królów perskich (str. 20 i 21) odpowiada li tylko samemu Darjuszowi II. Również i całą działalność Ezdrasza i Nehemjasza około duchowej i materialnej odbudowy Miasta świętego, przenosi Sulpicjusz Sewerus także dopiero na czasy panowania Artakserksesa II (404—358): „*Artaxersis secundi. non illius qui inter duos Xerxes fuit. sed huius qui Durio Ocho successerat*“.

UWAGA. Tu warto jeszcze to tak bystre i trafne upoządkowanie wypadków pod względem chronologicznym, przeprowadzone przez dawnego historyka kościelnego, zestawień i porównań z rozwiązywaniem identycznych trudności przez autorów Talmudu, którzy rozwijając do absurdu rytualne przepisy Tory (*Halacha*), pominęli księgi historyczne i prorocze i zepchnęli niewygodne dla siebie dociekania historyczne do rzędu legend i baśni (*Haggada*). Oto co czytamy o następstwie królów perskich w talmudycznym traktacie *Rosz ha-szana* fol. 3a.:

מִי דָמִי? הֲתָם בּוֹרֵשׁ תְּכָא דְרִיּוּשׁ? תְּנָא. הוּא בּוֹרֵשׁ הוּא דְרִיּוּשׁ
 הוּא אֲרַתְחַשְׁתָּא בּוֹרֵשׁ שְׁמֵלְךָ בְּשֵׁר הָיָה. אֲרַתְחַשְׁתָּא עַל שְׁם
 מַלְכוּתָו. וּמָה שְׁמוֹ? דְרִיּוּשׁ שְׁמוֹ:

To zn.: „Czy to wszystko jedno, przecież tam jest mowa o Cyrusie, a tu o Darjusz? (Odpowiedź) Mamy tradycję, że Cyrus jest identyczny z Darjuszem i Artakserksesem. Cyrusem nazywał się dla tego, że był królem sprawiedliwym (כורש i בשר). Artahszast', to tytuł jego królewski. A jakie było właściwe jego imię? Właściwe jego imię to Darjusz“. Identyczne rozwiązanie spotykamy także w dawnej kronice starej Synagogi p. t.: *Seder 'olam-rabba* (ed. Ratner): rozd. XXX:

אֵלָּא הוּא בּוֹרֵשׁ הוּא דְרִיּוּשׁ הוּא אֲרַתְחַשְׁתָּא. לְפִי שְׁכַל-הַמְּלָכוֹת

נִקְרְאָת אֲרַתְחַשְׁתָּא t. j. *Cyrus Darjusz i Artahszast' to wszystko jedno* (t. z. te imiona można zamienić ze sobą), *bo każdy panujący nazywa się Artahszast'.*

D o m ó w i e n i e .

Wkońcu co się tyczy podanego wyżej podziału ksiąg Ezdrasza i Nehemjasza na poszczególne kolekcye dokumentów, z których każda stanowi kompletną całość, to należy zaznaczyć, że według obecnego stanu nauki, podobny podział można, a nawet trzeba przyjąć i w innych księgach Pisma św., zwłaszcza historycznych, by w ten sposób łatwiej odpowiedzieć na stawiane trudności.

Pamiętać jednak należy, że tego rodzaju kolekcje dokumentów, o których tu jest mowa, różnią się zupełnie od dokumentów szkół racjonalistycznych. Kiedy bowiem nasze dokumenty uzupełniają się wzajemnie, posuwając naprzód bieg opowiadanych wypadków, to dokumenty proponowane dowolnie przez autorów przejętych duchem racjonalizmu, biegną najczęściej równolegle obok siebie, pozostając przytem w ustawicznych ze sobą przeciwnościach, a nawet sprzecznościach.

Stąd łatwo zrozumieć, że wyszukiwanie tylko tego rodzaju dokumentów jest niebezpieczne, a nawet wprost błędne, bo nie prowadzi ono wcale do poznania prawdy i wyjaśnienia nasuwających się wątpliwości, ale raczej mnoży trudności w księgach świętych, by w ten sposób obdrzeć je łatwiej z ich charakteru nadprzyrodzonego, który wspomniana szkoła — stosownie do głównej swej zasady — zewsząd z wielkim tupetem stara się usuwać.

Przy tej sposobności trzeba także zwrócić uwagę na nieobliczalne postępowanie tej szkoły, która obecnie, dla pewnych trudności posuwa się nawet do zaprzeczenia autentyczności samych papyrusów elefantyńsko-assuańskich ¹⁾, z których przedtem wbrew świadectwu całej tradycyi dowodziła z takim tryumfem nieautentyczności Pentateuchu.

¹⁾ *G. Jahn*: „Die Elephantiner Papyri und die Bücher Esra-Nehemja“ 1913.

II.

Wpływ akcentu na zmianę samogłosek w języku hebrajskim.

Wpływ akcentu na zmianę samogłosek w języku hebrajskim.

Jak pod wielu innymi względami, tak i pod względem języka, są Żydzi w dziejach narodów zjawiskiem nader ciekawem. W przeciągu bowiem czterech tysięcy lat swojej dotychczasowej historii stykali się oni kolejno z wieloma różnymi narodami i pod ich wpływem zmieniali niejednokrotnie swój język.

I tak pierwsi protoplaści tego narodu (biblijni Patryjarchowie)—jak zgodnie z Biblią wskazują wyniki najnowszych badań—mówili językiem *a c h l a m a j s k o - a r a m a j s k i m*¹⁾. Ale już ich późniejsi potomkowie, krystalizując się w jeden naród, przyjęli po zajęciu Kanaanu od tubylczej ludności język należący do *a m u r r y c k o - k a n a a n s k i e j* odnogi języków *s e m i c k i c h*, nazwany później *j. hebrajskim*. Język ten pielęgnowali i chlubnie rozwijali starożytni Izraelici w całym okresie swej niepodległości i w czasie niedalekim po niewoli babilońskiej, wydając w nim ludzkości jedną z najwspanialszych a zarazem najdonioślejszych literatur świata. Jednak już od czasu niewoli babilońskiej zaczyna powoli język hebrajski ustępować miejsca najpierw językowi *ż y d o w s k o - a r a m e j s k i e m u* z jego różnymi dżalektami²⁾, a nieco później *ż y d o w s k o - h e l l e n i s t y c z n e m u*.³⁾

Jakkolwiek w innych wielkich językach starożytnego świata, jak: sumeryjskim, egipskim, babilońsko-assyryjskim, perskim i łacińskim, nie stworzyli Żydzi swojej literatury, to jednak zapożyczyli się w nich niejednokrotnie pod względem słownictwa⁴⁾.

Z nadejściem wieków średnich posługiwali się znowu Żydzi kolejno językiem *ż y d o w s k o - a r a b*.

¹⁾ Artur Ungnad: „Hebräische Grammatik“, 1912. str. 3. — Dt. 26.

²⁾ G. Dalman: „Grammatik des Jüdisch-Palästinischen Aramäisch“. 1905. Wstęp str.: 1—43.

³⁾ Por. Pismo św. S. T. po grecku, zwane Septuagintą, Nowy Testament; niektóre Apokryfy; pisma Józefa Flawiusza, Filona i niektórych Ojców Apostolskich.

⁴⁾ Tak n. p. z języka sumeryjskiego zapożyczono: *gu-za* (ass. *kussû* i *kursû*)=hebr. קֶסֶה (tron), *é-gal* (wielki dom, świątynia)=hebr. עֵינֶיךָ; por. Landersdorfer: „Sumerisches Sprachgut im A. T.“ 1916. Z języka egipskiego: pochodzą: אִרְרָה, טַבַּעַת, בְּנֵי־הָאֱלֹהִים, שׁוֹשֵׁן, קֶשֶׁשׁ i inne. Z języka babilońsko-assy-

skim i żydowsko-hiszpańskim¹⁾, a ponieważ także żydowsko-francuskim²⁾; w nowszych zaś czasach związali swój byt narodowy z żydowsko-niemieckim żargonem³⁾, do którego pod względem leksykalnym zapożyczyli się znowu z języka polskiego, rosyjskiego i w bardzo nieznacznej mierze z języków romańskich⁴⁾.

Oto krótki rys historyczny Żydostwa pod względem językowym. Mimo jednak tej różnorodności języków za punkt wyjścia jako też język przewodni po całej literaturze żydowskiej można i trzeba uważać zawsze język staro-hebrajski: język Tory, Proroków i Hagjografów, należący do wielkiej rodziny języków, którym pod koniec 18 wieku (r. 1781) uczony niemiecki Schlözer, na podstawie 10 rozdziału księgi Rodzajów wiersz 21nn, nadał wspólne miano języków semickich.

Charakterystyczna cecha tych języków jest ta, że pierwotne znaczenie źródłosłów semickich nie zależy wcale od samogłosek tylko od samych spółgłosek. Podczas gdy w języku polskim n. p. w wyrazach: kit, kat, kąt, kot, odnośna samogłoska rozstrzyga o różnicy samego źródłosłowu to przeciwnie w językach semickich w słowach n. p. *mit*, *met*, *mat*, *mot*, pierwotne znaczenie źródłosłowu niosącego w tym wypadku pojęcie umierania, śmierci pozostaje zawsze jedno i to samo, a zmiana samogłosek przynosi pierwotnemu znaczeniu źródłosłowu tylko jakoby nowe zafarbowanie, nowy odcień.

Stąd to pochodzi ta największa trudność, że w literaturach semickich tylko niektóre księgi i to otoczone większym pjetyzmem, jak Biblia w hebrajskim i Koran w arabskim, są opatrzone samogłoskami w kształcie dodanych później punktów i kresek, podczas gdy prawie wszystkie inne dzieła są pisane w tych językach samymi tylko spółgłoskami, a czytający stosownie do znaczenia kontekstu musi sobie samogłoski uzupełniać. Wyjątek pod tym względem stanowią dokumenty

ryjskiego zapożyczono przedewszystkiem nazwy miar i wag. Z języka łacińskiego mamy mnóstwo latynizmów w Misznie. Zaś Gemara bab. ma sporo paryzmów.

¹⁾ *Gustaw Karpeles*: „Geschichte der jüdischen Literatur“ 1909; str. 301—462.

²⁾ Francuskie glossy w komentarzach Raszi'ego (Rabbi Szlomo Jisbaki z Troyes) do Pisma św. i do Talmudu.

³⁾ *M Pinès*: „Histoire de la littérature judéo-allemande“ 1911.

⁴⁾ Por. *Her. Lud. Strack*: „Jüdisches Wörterbuch“ 1916.

babilońsko-assyryjskie i teksty etjopskie, które są pisane alfabetem zgłoskowym, a nie spółgłoskowym.

Nic dziwnego, że każdy początkujący stawia sobie pytanie, w jaki sposób mógłby dojść do takiej wprawy, by ewentualnie i teksty nieosamogłoskowane czyli niepunktowane należycie odczytywać. Na to pytanie była dotychczas jedna odpowiedź, że nie odzownem jest do tego celu długoletnie, więcej nawet może mechaniczne ćwiczenie, przez które można będzie nabrać pewnej większej rutyny.

Dopiero na podstawie nowszych badań z zakresu gramatyki porównawczej języków semickich wogóle¹⁾ przychodzą uczeni hebraiści do przekonania, że tak przy tworzeniu się imion jako też czasowników hebrajskich z form podstawowych, ogólnosemickich, jak i przy dalszem ich przekształcaniu się obok wpływu wzajemnego sąsiadujących ze sobą samogłosek i spółgłosek, czyli prawa zwanego: *harmonia vocalium et consonantium*, największy wpływ na zmianę samogłosek w języku hebrajskim wywiera akcent²⁾. Tak dalece, że gdzie w języku hebrajskim zachodzi zmiana akcentu, tam koniecznie musi nastąpić zmiana samogłosek zmiennych. Ta zależność samogłosek zmiennych od akcentu stanowi najbardziej charakterystyczną cechę języka hebrajskiego przynajmniej w tej jego formie, w jakiej przekazali nam go Masoreci.

Chodzi zatem tutaj o określenie, które samogłoski w języku hebrajskim ulegają zmianie pod wpływem akcentu, a które z natury są niezienne.

Na to pytanie odpowiada traktat o powstawaniu form hebrajskich z pierwotnych form podstawowych, ogólnosemickich,

I tak najpierw wszystkie rzeczowniki hebrajskie

¹⁾ *de Lagarde*: „Übersicht über die im Aramäisch, Arab. und Hebr. übliche Bildung der Nomina“ 1889. *Barth*: „Die Nominalbildung in den semit. Sprachen“ 1894; „Die Pronominalbildung in den semit. Sprachen“ 1913. *Ahrens*: „Den Stamm der schwachen Verba in den semit. Sprachen“ (*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 1910, str. 161—194). *Frankenberg*: „Der Organismus der semit. Wortbildung“ 1913. *Nöldeke*: „Beiträge zur semit. Sprachwissenschaft“ 1904 i „Neue Beitr.“ 1910. *Brockelmann*: „Grundriss der vergleichenden Grammatik der semit. Sprachen“ I 1908/11, II 1913.

²⁾ *Eberhard Hommel*: „Untersuchungen zur hebräischen Lautlehre“: I Tl.: „Der Akzent des Hebr. nach den Zeugnissen der Dialekte u. der alten Grammatiker. Mit Beiträgen zur Gesch. der Phonetik“ 1917.

dadzą się sprowadzić do pewnych form fundamentalnych, wspólnych i innym językom semickim. Idąc w głównych zarysach za D-rem Barthem formy te możemy podzielić na 9 wielkich klas zasadniczych.

Najstarsze formy pierwszej klasy, które nam zostały przekazane historycznie w dawnych dokumentach babilońskich brzmią w stanie niezależnym (*status absolutus*): 1. *kálbu^m* (pies), *számszu^m* (słońce), 2. *sídru^m* (szereg, linia bojowa), *zikru^m* (imię); 3. *húrszu^m* (góra, las); zaś w stanie zależnym (czyli *status constructus*): 1. *kálab*, *számasz*; 2. *sídír*, *zikír*; 3. *húrusz*.

We wszystkich tych trzech formach tylko samogłoska pierwszej zgłoski jest akcentowana i należy do istoty danego rzeczownika i dla tego też nie może być opuszczona. Natomiast samogłoska drugiej zgłoski jest samogłoską pomocniczą (\bar{a}), które łatwo wypada, zwłaszcza przed zakończeniem fleksyjnym,¹⁾ względnie przed suffiksami zaimkowymi; a jeżeli pozostaje, to najczęściej z tego powodu, że stoi tuż po akcencie dynamicznym pochyla się w \bar{a} ²⁾.

Dla krótkości i łatwiejszego zestawienia wszystkich form ogólnosemickich razem, ujmują je gramatycy w pewien schemat słowa mocnego *katal*. I tak pierwszą klasę przedstawiają następującym schematem: *kát^ol* (*kálab*, *számasz*); *kit^ll* (*sídír*, *zikír*); *kát^ol* (*húrusz*).

W języku hebrajskim odpowiadają tej pierwszej klasie form ogólnosemickich rzeczowniki nazwane przez gramatyków *segolata*, z jednym tylko akcentem i to na pierwszej (względnie przedostatniej, zwanym *mil'el*), gdzie jednak pierwsza samogłoska istotna w formie *kát^ol* wskutek uderzenia akcentu została nachylona na \bar{a} , zaś w formie *kit^ll* \bar{i} zostało wydłużone na \bar{e} , wreszcie w formie *kát^ol* \bar{u} zostało wydłużone na \bar{o} . Samogłoską pomocniczą jest w języku hebrajskim we wszystkich tych trzech formach: \bar{e} (lub \bar{a}). Stąd wyżej przytoczonym formom assyryjskim odpowiadają następujące rze-

¹⁾ W podanych wyżej przykładach $u+m$ (*mimacja*) jest fleksyjnym zakończeniem 1 przyp. l. pojed.; por. tutaj hebr. קָטַל i קָטַלְתִּי .

²⁾ Porów. tutaj formę słowną קָטַל , ale po przesunięciu akcentu קָטַלְתִּי .

czowniki hebrajskie: **קָלֵב** (pies) **שֶׁשֶׁשׁ** (słońce); **קָדֵר** (szereg, porządek); **יָקָר** (pamiątka, imię); **הָרֵשׁ** (góra, las).

Zaznaczyć jednak należy, że spółgłoski gardłowe: **ק**, **ך** są spokrewnione z głosem *a*, dla tego też, gdzie one występują w drugiej lub trzeciej źródłosłowu, tam najczęściej w formie *kāt'l* niema nachylenia istotnej samogłoski *ā* na *ē*. zwanego z arabska *'imāla*. a nadto samogłoską pomocniczą nie jest *s'gōl* lecz *pātal*, stąd mamy przykłady form segolatnych i takie jak **נִגֵּר** (młodzieniec), **נֶצַח** (wieczność), **פֵּעַר** (dzieło).

Drugą klasę form fundamentalnych stanowią imiona, które tem różnią się od klasy pierwszej, że mają samogłoskę istotną nie w pierwszej lecz w drugiej zgłosce: *kātāl*, *kātīl*, *kātūl*. Należą tutaj oprócz rzeczowników trzy zasadnicze kształty czasowników. Z tych trzech form: *kātāl*, *kātīl*, *kātūl* dadzą się wyprowadzić trzy inne kategorie form ogólnosemickich, które powstają w ten sposób, że najpierw wydłużamy w nich samogłoskę istotną, stąd powstają formy klasy III: *kātal*, *kātīl*, *kātūl*, to znowu zdwajamy spółgłoskę środkową (czyli drugą pienną), a stąd mamy formy klasy IV: *kāttal*, *kāttīl*, *kāttūl*, albo wreszcie wydłużamy samogłoskę istotną i równocześnie zdwajamy spółgłoskę środkową i otrzymujemy w ten sposób V klasę form: *kāttal*, *kāttīl*, *kāttūl*.

Tu należy jeszcze zaznaczyć, że w każdej z czterech ostatnich klas możliwych jest nie trzy, lecz dziewięć różnych kombinacji samogłosek, co tłumaczy się tem, że pierwsza samogłoska w tych formach nie jest istotną — jak w klasie pierwszej — stąd też łatwo może być zmieniona na *i*, *a* lub *u*.

Rzeczowniki i czasowniki hebrajskie odpowiadające tym czterem klasom form ogólnosemickich mają akcent podwójny: pierwszy główny czyli dynamiczny, polegający na sile uderzenia, jest na ostatniej, a drugi poboczny: iloczynowy na przedostatniej zgłosce. Tu zauważyć należy, że akcent główny czyli dynamiczny, w rzeczownikach hebrajskich prawie zawsze wydłuża swoją samogłoskę, zaś akcent poboczny, iloczynowy tylko wtedy ją wydłuża, gdy ona jest otwarta. I tak wskutek wydłużenia z *ā* powstaje *ā̄*, z *ī* powstaje *ī̄*, z *ū* powstaje *ū̄*, z *ā* powstaje często *ō̄*, długie *ī̄* i *ū̄* pozostają bez zmiany jako *ī* i *ū*.

Po tych objaśnieniach mogę podać dla przykładu przynajmniej kilka form rzeczowników i czasowników hebrajskich odpowiadających omówionym wyżej formom ogólnosemickim.

I tak w klasie drugiej: 1. Ogólnosemickiej formie *kātāl* odpowiadają w języku hebrajskim takie formy rzeczownika, jak דָּבַר (słowo) i takie formy czasownika, jak קָטַל (zabił). 2. Ogólnosemickiej formie *kātīl* odpowiadają w języku hebrajskim takie formy imienne i czasownikowe, jak יָשָׁן (stary i był stary). 3. Ogólnosemickiej formie *kātūl* odpowiadają w języku hebrajskim takie formy imienne i czasownikowe jak קָטַן (mały i był mały), נָקַד (nakrapiany).

W klasie III: 1. Ogólnosemickiej formie *kātāl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak שָׁרוּם (pokój). 2. Ogólnosemickiej formie *kātīl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak נָעִים (przyjemny). 3. Ogólnosemickiej formie *kātūl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak עָרוּם (chytry). Nadto formom *kātāl*, *kītāl* i *kūtāl* odpowiadają jeszcze w języku hebrajskim tak zwane formy aramajskie z jednym akcentem na ostatniej jak: כְּתִיב (pismo), שְׂאֵר (reszta).¹⁾

W klasie IV: 1. Ogólnosemickiej formie *kāttāl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak שַׁבָּת (szabas); ogólnosemickiej formie *kāttīl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak דַּבֵּר (przemawiać).

W klasie V: 1. Ogólnosemickiej formie *kāttāl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak נָנֵב (złodziej); 2. Ogólnosemickiej formie *kāttīl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak סָדֵר (potężny, wspinały). 3. Ogólnosemickiej formie *kāttūl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich jak עִמּוּד (kolumna).

Szóstą klasę form fundamentalnych stanowi głównie forma imiesłowu *kātīl*. W języku hebrajskim akcent główny czyli dynamiczny pada w tej formie na ostatnią zgłoskę, a akcent poboczny na pierwszą i na niej pozostaje, osłonięty metegem, czyli pobocznym

¹⁾ Kilka form aramajskich ma nawet pierwsza klasa imion jak רִבְשָׁ (miód), שְׂכֵם (ramię, plecy).

akcentem, nawet wtedy, gdy akcent główny przechodzi na zakończenie fleksyjne lub suffiksy zaimkowe. Natenczas środkowa zgłoska traci akcent, a konsekwentnie, ponieważ jest otwarta, traci i samogłoskę. Stąd w języku hebrajskim ogólnosemickiej formie *kātīl* odpowiadają takie formy imion hebrajskich, jak קָטַל (zabijający) בִּיָּן (kapłan) קָהָנִים (kapłani).

Siódmą klasę form ogólnosemickich otrzymujemy przez powtórzenie ostatniej spółgłoski piennej, względnie ostatniej i przedostatniej. Stąd powstają formy fundamentalne *kātlāl*, *kātlīl*, *kātlūl* i *kātāltāl*, *kātāltīl*, *kātāltūl*. W trzech ostatnich formach w języku hebrajskim pierwsza samogłoska wypada, gdyż jest otwarta i nieakcentowana, a więc ogólnosemickiej formie *kātāltāl* odpowiada np. hebrajskie יִקְרָא (zielony).¹⁾

Ósmą klasę form fundamentalnych otrzymujemy przez dodanie do trzech pierwszych klas, ale o kształcie aramajskim, takich przybranych jak *mā*, *'ā*, *tā*, *jā*. W ten sposób powstają formy: *māktāl*, *māktīl*, *māktūl*; *mīktāl*, *mīktīl*, *mīktūl*; *mūktāl*, *mūktīl*, *mūktūl* (nadto złożone z *mō* i z *mē*) i analogiczne do tych z przybrankami *tā*, *'ā*, *jā* n. p. *tāktīl*, *tāktūl*.

Ponieważ w języku hebrajskim formy te mają tylko jeden akcent dynamiczny na ostatniej zgłosce, stąd samogłoski pierwszych dwóch zgłosek jako nieakcentowane wypadają, ale o tyle, o ile im na to pozwala prawo zgłoskowe języka hebrajskiego, które postanawia, że dwie spółgłoski, a tembardziej trzy, na początku wyrazu lub nowej zgłoski, wymagają przynajmniej jednej krótkiej samogłoski, którą może być *i*, *e*, *ā*, *ō*, *ū* czyli wszystkie samogłoski z ich naturalnego szeregu.

Zatem tej ósmej klasie form ogólnosemickich odpowiadają w języku hebrajskim takie rzeczowniki jak פִּדְיוֹן (poseł) מִגְדָּל (wieża), מִדְּוָשׁ (badanie), מִרְכָּבָה (wóz), מִשְׁקָד (wyrzucony) מִקְפָּל (Part. Hof'al); תַּלְמִיד (uczeń); תַּלְמוּד (nauka).

¹⁾ Ostatnia samogłoska w tem imieniu jest krótka mimo akcentu dynamicznego. Podobne zjawisko spotykamy także w niektórych imionach utworzonych przez powtórzenie pierwiastka dwuzgłoskowego, n. p. קָוָל (koło) i w przechodniej formie czasownika n. p. קָטַל (zabił).

Wreszcie dziewiąta klasa form fundamentalnych powstaje w ten sposób, że do niektórych form pierwszej klasy dodaje się przyrostki czyli suffiksy *án, ón, ún, î* (ten ostatni najczęściej w imionach narodów czyli tak zwanych gentilicjach), nadto *ît* i *út*. Przykłady form hebrajskich należących do tej klasy są następujące: קָרְבָּן (ofiara), שֻׁלְחָן (stół), שָׁמְשׁוֹן (imię własne Samson), עֵבְרִי (Hebrajczyk) מִצְרִי (Egipcjanin), רֵאשִׁית (początek), מַלְכוּת (królestwo); זְכוֹרֹן (pamięć; 2 dodatkowo zdwojone! st. c. זְכוֹרֹן).

Tak się przedstawia w krótkości przegląd form ogólnosemickich z odpowiadającymi im kształtami imion hebrajskich oraz zasadniczych form czasownika hebrajskiego.

Z tego chociażby tak bardzo pobieżnego zestawienia widzimy, że w języku hebrajskim tylko te samogłoski są niezmienne, czyli niezależne od akcentu, które już w formie pierwotnej odnośnego wyrazu albo są z natury długie, albo mają po sobie zdwojoną spółgłoskę (dagesz forte), czyli są zaostrome. Nadto niezmienne są również długie samogłoski, powstałe ze ściągnięcia *au* (*at*) = *ô* i *ai* (*aj*) = *ê*¹⁾; a wreszcie niezmienną jest także samogłoska krótka zamknięta, stojąca na tej zasadzie, że dwie spółgłoski (a tembardziej trzy) na początku wyrazu (albo nowej zgłoski) wymagają przynajmniej jednej krótkiej samogłoski. Zresztą wszystkie inne samogłoski wzdłużają się lub skracają, albo też zupełnie wypadają zależnie od akcentu.

Jasną jest rzeczą, że tylko przez porównanie form hebrajskich z odpowiednimi formacjami ogólnosemickimi mogliśmy wnikać w ducha języka hebrajskiego i poznać wrodzone mu prawa, które rozstrzygają nie tylko przy powstawaniu jego imion i słów z form pierwotnych, ale decydują także i przy dalszem ich przekształcaniu się. *Eaedem enim leges, quae in constituendis nominibus occurrunt, ultiores etiam transformationes perficiunt.* Otóż właśnie na podstawie tych porównań

¹⁾ Zwłaszcza w przeróżnych formach imiennych i słownych od tematów słabych n. p. st. abs. קָרְבָּן, st. constr. i z suff. בָּרַת podobnie הַיָּמִינִים inne przykłady: מִשְׁכַּבְתֵּיהֶם (tem. וַשָּׁב), גִּיּוֹצִים (od גִּיּוֹן), הַיָּמִינִים (tem. יָמַב) i wiele wiele innych.

przyszliśmy do przekonania, że największy wpływ przy tworzeniu i dalszem przekształcaniu się form hebrajskich wywiera akcent i że wszystkie formy hebrajskie tak imienne jak i słowne dadzą się ze względu na akcent ująć w cztery wielkie kategorie.

I tak pierwszą kategorię stanowi liczba pojedyncza rzeczowników tak zwanych *segolata*, ale bez suffiksów zaimkowych. Rzeczowniki tej kategorii mają tylko jeden akcent dynamiczny i to na pierwszej czyli przedostatniej zgłosce, którą akcent albo wzdłuża, jak w formach *kit'l* i *kūt'l*, gdzie *i* i *ū* zostało wzdłużone w *ē* i w *ō*, albo też ją bardzo często nachyla (*imāla*) z *ā* na *a*, jak w formie *kāt'l*.

Stanowczo jednak największa ilość form imiennych i czasownikowych tworzy w języku hebrajskim ze względu na akcent drugą kategorię form, o dwóch akcentach, z których jeden dynamiczny (polegający na sile uderzenia) jest na ostatniej lub ewentualnie przedostatniej zgłosce; a drugi iloczynowy bezpośrednio go wyprzedza. Akcent dynamiczny prawie zawsze wzdłuża swoją samogłoskę, zaś akcent iloczynowy tylko wtedy ją wzdłuża, gdy ona jest otwarta. Wszystkie inne samogłoski wyprzedzające te dwa akcenty, jeżeli nie są z natury niezmiennie, to wypadają, jednak o ile im na to pozwala prawo zgłoskowe języka hebrajskiego, które wymaga, żeby dwie spółgłoski, a tembardziej trzy, na początku wyrazu albo nowej zgłoski, miały przynajmniej jedną krótką samogłoskę jak *i*, *e*, *a*, *ō*, *ū*. Przykłady: *דָּבָר*, *דְּבָרִי*, *דְּבַרְכֶם*, *דְּבַרְיֶכֶם* (ale z III klasy:) *פְּקִידֶיכֶם*, (z V kl.) *עַל פְּרִשְׁתֵּי דְבָרִים*; z trudniejszych form czasownikowych n. p.: (*קָטַלְתֶּם*)¹⁾. Według tej kategorii akcentu urabiają liczbę mnogą rzeczowniki zwane *segolata* n. p. *טַלְמִידִים*, *סֻדְרִים*, *קַמָּצִים* (garść). Nadto tu należy bardzo wielka ilość form od imion pojedynczych i ze suffiksami zaimkowymi z klasy II, III, (IV, V), VII, (VIII i IX ze suffiksami) wyżej omówionych formacji rzeczownikowych. Z form zaś czasownikowych

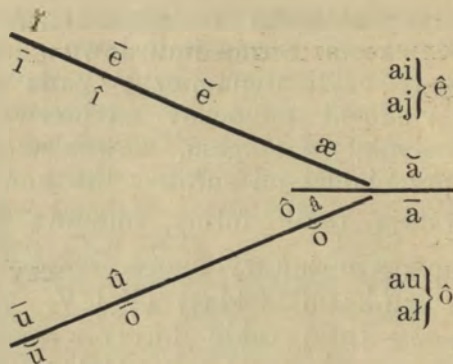
¹⁾ Nie zastosowali się do powyższej zasady akcentu D. Schilling (1897) i J. Touzard (1905) i podali te dwie formy w swoich gramatykach hebr. str. 71 i 29* zupełnie mylnie *הַקָּטַלְתֶּם* (?!).

utworzonych od pni mocnych należy tutaj prawie całe Perf. *Kal* (formy pojedyn. i ze suff.), Inf., Impr., Impf. *Kal* od słów nieprzechodnich ale tylko ze suffiksami, Inf., Impr., Impf. *Nif'al*, prawie całe *Pi'el* bez suff. i z niektórymi suff., *Hif'il* ze suff. i prawie całe *Hitpa'el*.

Trzecią kategorię ze względu na akcent stanowi przedewszystkiem forma imiesłowu *kātil* (kl. VI). Akcent główny czyli dynamiczny pada w tej formie na ostatnią, a akcent poboczny na pierwszą i na niej pozostaje, osłonięty metegem, nawet wtedy, gdy akcent główny przechodzi na suffiksy lub końcówki fleksyjne. Stąd powstają takie formy imienne jak *כֹּהֵן* (kapłan). *כֹּהֲנִים*. Dalej tu można wymienić niektóre formy rzeczowników ze suffiksami z klasy IV i V. Z form zaś słownych należą tutaj takie formy z Perf. *Kal* jak *קָטַלָהּ* (pierw. *katalá*), *קָטַלְתָּ* (pierw. *katalû*) i analogiczne do tych formy z *Pi'el*, *Pu'al* i *Hitpa'el*. W końcu można tu jeszcze zaliczyć bardzo wiele form rzeczownikowych i słownych ze suff. 2 os. m. l. p. *קָטַלְתָּ* n. p. *קָטַלְתְּךָ*

Wreczcie czwartą kategorię form ze względu na akcent stanowią w języku hebrajskim rzeczowniki i czasowniki o jednym tylko akcencie i to na ostatniej lub przedostatniej zgłosce. W formach tych wszystkie zgłoski poprzedzające akcentowaną tracą swoje samogłoski, jednak znowu o ile im to pozwala dobrze nam już znane prawo zgłoskowe hebrajskie. Według tej ostatniej kategorii o jednym akcencie na ostatniej lub przedostatniej zgłosce przybierają w liczbie pojedynczej i podwójnej suffiksy rodzajnikowe, zaimkowe i fleksyjne rzeczowniki zwane *segolata*: *מִלְכִי* (mój król), *מַלְכָהּ* (królowa), *אַלְפִים* (2 tysiące), *בְּרַכִי* (moje kolana), *בְּתַנְיָו* (jego biodra). Nadto tu należą rzeczowniki klasy VIII i IX bez suffiksów, i tak zwane formy aramajskie z klasy I, (II) i III bez suffiksów, tudzież następujące formy czasowników od pni mocnych: Inf., Impr., Impf., *Kal* słów przechodnich (samogł. *o*) z suffiksami i bez nich; Inf., Impr., Impf., *Kal*. nieprzechodnich ale tylko bez suffiksów, a dalej Perf. *Nif'al*, całe *Hif'il* bez suffiksów i całe *Hof'al*.

Załączona poniżej figura uprzytomni nam nietylko naturalne następstwo samogłosek po sobie, ale ułatwi nam także szczegółowe rozpatrzenie wszystkich zmian, jakim te samogłoski ulegają w języku hebrajskim pod wpływem obydwu akcentów: dynamicznego i iloczynowego.

1. I tak *i*, *e*, *a*, *o*, *u* przedstawiają nam naturalny szereg wszystkich samogłosek; z tych *i*, *a*, *u* są samogłoskami pierwotnymi, a wszystkie inne pochodnymi.

2. a) Pierwotne *i* przechodzi pod wpływem akcentu dynamicznego w ostatniej zgłosce nawet zamkniętej tak w rzeczownikach jak i czasownikach w \bar{e} , a w przedostatniej zgłosce, jeżeli jest otwarta, to w \bar{e} , a jeżeli zamknięta, to w \bar{a} lub w \bar{e} .

b) Pierwotne *i* przechodzi pod wpływem akcentu iloczynowego w zgłosce otwartej w \bar{e} , a w zamkniętej w \bar{a} , natomiast przed dagesz forte (czyli gdy to *i* jest zaostrome) pozostaje bez zmiany.

3. a) Pierwotne \bar{a} przechodzi pod wpływem akcentu dynamicznego w ostatniej zgłosce nawet zamkniętej w imionach w \bar{a} (a w słowach pozostaje bez zmiany), w przedostatniej zaś zgłosce, jeżeli jest otwarta, to najczęściej pochyła się ('ināla = inclinatio) w \bar{a} ¹⁾, a jeżeli zamknięta, to pozostaje bez zmiany.

b) Pierwotne \bar{a} przechodzi pod wpływem akcentu iloczynowego w otwartej zgłosce w \bar{a} , a w zamkniętej

¹⁾ Obok imion segolatnych należą tutaj takie formy jak יְבִרָה i יְבִרָה w których יְ powstało nie ze ściągnięcia *aj* lecz przez pochylenie \bar{a} na \bar{a} , na którym następnie *j* spoczęło.

kształcie badań porównawczych z zakresu języków semickich, których wspólną łączność zanotowali dawni orientaliści, a zwłaszcza wspomniany wyżej Schlözer daleko wcześniej, aniżeli słynny Bopp zdołał wykazać ściśle pokrewieństwo języków indoeuropejskich. Całokształt jednak gramatyki porównawczej języków semickich ujął dopiero niedawno profesor Brockelmann p. t.: „*Grundriss der vergleichenden Grammatik der semit. Sprachen*“ 1908/13.

Tu warto jeszcze zaznaczyć, że dokładne określenie funkcji akcentu w głosowni i morfologii hebrajskiej¹⁾ przyniesie z pewnością także i ten wielki pożytek, że stworzy gruntowną podstawę do rzetelnego zbadania tak ważnej, a zarazem tak zawilej kwestji, jaką jest metryka hebrajska. Pierwszą próbę pod tym względem zrobił niedawno (1912) wiedeński profesor *Schlögl*, który swoją rozprawę: „*Die echte biblisch-hebräische Metrik mit grammatischen Vorstudien*“ oparł—jak sam tytuł wskazuje—na danych morfologicznych, w których starał się uwzględnić właśnie ten wyjątkowy wpływ akcentu na samogłoski w języku hebrajskim. Spodziewać się zatem należy, że i w tej dziedzinie stanie nauka niezadługo na pewniejszym gruncie.

Dla uzupełnienia niniejszego szkicu dobrze będzie jeszcze zanotować, że współcześni Żydzi polscy kładą obecnie w języku hebrajskim akcent dynamiczny pod wpływem języka polskiego przeważnie na przedostatniej zgłosce, a więc tam, gdzie dawniej zwyczajnie stał akcent iloczasowy. O tej nowej zasadzie akcentowania pamiętać należy zwłaszcza wtedy, gdy czytamy poezje nowohebrajskie. Nadto tą zmianą w akcentowaniu tłumaczy się także w wielkiej mierze obecna, właściwa naszym Żydom wymowa języka hebrajskiego, w której uwydatniają li tylko samogłoski akcentowane, wszystkie zaś inne, a zwłaszcza stojące po akcencie, wymawiają jak nasze dawne *é* pochylone.

¹⁾ W ostatnich latach poczynili w tym względzie usiłowania: *G. Bergsträsser* (*M. Lidzbarski*): „*Hebräische Grammatik*“. I T. 1918. (Porów.: § 21 a—k). — *H. Bauer*, *P. Leander* (i *P. Kahle*): „*Historische Grammatik der hebr. Sprache*“. I B. 1918. (Porów.: § 12, 13, 14 j—n’).

INSTYTUT

BADAŃ LITERACKICH PAN.

BIBLIOTEKA

00-330 Warszawa, ul. Nowy Świat

Tel. 26-68-63

<http://icm.org.pl>

F

22.540